

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Azərbaycan Dillər Universiteti

Əlyazması hüququnda

Könül Rövşən qızı Xəlilova

Henri Vodsvort Lonqfellowun yaradıcılığında mifopoetika

İxtisaslaşma: 060201 – Filologiya – Ədəbiyyatşünaslıq (ingilis ədəbiyyatı)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş

D İ S S E R T A S İ Y A

Bakı - 2022

Mündəricat

Giriş -----	3
Fəsil 1. H.V. Longfellowun yaradıcılığında mif və reallıq -----	9
1.1. H.V. Longfellowun yaradıcılıq yolu-----	12
1.2. H.V. Longfellowun yaradıcılığında folklor ənənələri -----	19
 Fəsil 2. H.V. Longfellowun “Hayavata haqqında nəğmə” poemasının poetikası -----	31
2.1. “Hayavata haqqında nəğmə” poeması amerikan ədəbi tənqidində ---	31
2.2. “Hayavata haqqında nəğmə” poemasının yaranma səbəbləri, qaynaqları və məzmunu -----	38
2.3. “Hayavata haqqında nəğmə” epik poemasında Sülh Müştüyünün əsas ideyası -----	62
Nəticə -----	68
Ədəbiyyat -----	71

Giriş

XIX əsr Amerika ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən olan Henri Vodsvert Lonqfello (1807-1882) özündən sonra zəngin ədəbi-bədii irs qoyub getmişdir. Amerika ədəbiyyatında romantizmin yüksəliş keçirdiyi bir dövrdə ədəbi fəaliyyətlə məşğul olan istedadlı qələm sahibinin zəngin və çoxcəhətli yaradıcılığı hələ onun öz sağlığında ikən istər ədəbi elmi ictimaiyyət, istərsə də geniş oxucu kütlələri tərəfindən böyük rəğbət və maraqla qarşılanmışdır. Onun yaradıcılığı dərin həyatı müşahidələrə söykəndiyindən rəmzi-məcəzi ümumiləşdirmələrə, fəlsəfi mənalandırmaya güclü meyl göstərməsi kiçik həcmli şeirlərindən tutmuş qanunauyğunluq kimi ortaya çıxır.

Mövzunun aktuallığı – Henri Vodsvert Lonqfello öz təbiəti etibarlı ilə ekzotikaya üstünlük verən romantiklərdən olduğu üçün folklor və etnoqrafiya səpgili mövzulara daha həssas yanaşaraq bədii əsərlərində folklor ənənəsindən gələn motiv, obraz və süjetlərin inikasına geniş yer verməyə çalışmışdır. Əlbəttə, bu bir xeyli dərəcədə romantizm cərəyanının ədəbi-estetik üslubunun tələbatından da irəli gəlirdi. Keçmişi, tarixi ənənələri idealizə etməklə romantiklər içərisində yaşadıkları quruluşun – kapital cəmiyyətinin antihumanist qanun-qaydalarına, həyat tərzinə öz etirazlarını bildirirdilər. Bu baxımdan Henri Vodsvert Lonqfello folklor və etnoqrafik ekzotikaya ardıcıl müraciəti, şübhəsiz ki, romantizmin ədəbi-estetik prinsipləri ilə sıx bağlı idi. Onun yaradıcılığında müşahidə olunan bu qeydiyyat həmin dövrün Avropa romantiklərində də eyni şəkildə göstərirdi. Əslində Amerika romantizmi Avropa romantizminin davamı kimi ortaya çıxmışdı.

Folklor ənənələrinə, etnoqrafik həyat tərzinə, tarixi mövzulara üstünlük verilməsi Avropa, Amerikada olduğu kimi Azərbaycan romantizmində də bənzər-tipoloji bir görüntü ilə təzahür etmişdir. Buna görə də XIX əsrdə dünya romantizmində gedən proseslərin geniş və bütöv mənzərəsini ortaya çıxarmaq üçün həmin prosesin tərkib hissəsi kimi sözü gedən tarixi mərhələdəki ədəbi şəxslərdən birinin – Henri Vodsvert Lonqfello folklor və etnoqrafik planda qələmə aldığı bədii əsərlərin qaynaqlardan bəhrələnmə aspektinin təhlili olduqca əhəmiyyətli və aktualdır. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Henri Vodsvert Lonqfello istər

ümumi yaradıcılığı, istərsə də onun folklor ənənələrindən bəhrələnmə manerası barədə az yazılması da bu mövzunun işlənmə zərurətini ortaya çıxarır.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi – ABŞ ədəbiyyatı Azərbaycan elmi-ictimai mühitində həmişə ciddi maraq doğurmuşdur. Belə bir əlaqə müstəvisində hər iki xalqın ədəbiyyatı arasında ideya-bədii əlaqələrin tarixi haqqında geniş danışmaq, çoxsaylı faktları sadalamaq mümkündür.

Henri Vodsvort Lonqfello yaradıcılığı bir sıra dünya xalqlarının dillərinə tərcümə olunaraq özünün pərəstişkarlarını tapmışdır. Lakin şairin yalnız bir şeiri Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir. Bununla yanaşı, onun yaradıcılığı haqqında yalnız ensiklopedik nəşrlərdə və xarici ölkələr ədəbiyyatı ilə bağlı dərsliklərdə məlumata rast gəlmək mümkündür. Keçmiş rus-sovet ədəbiyyatşünaslığında isə daha çox elmi tədqiqat əsərləri yazılmışdır. XXI yüzillikdə də onun yaradıcılığı diqqətdən kənarda qalmamış və rus tədqiqatçılarından İ.N.İvanova (*Стилистические особенности поэзии Г.У. Лонгфелло и их межъязыковая передача в русских поэтических переводах XIX - XX вв.*, 2006), D.M.Çulкина (*Концепт "Разлука" в русском и английском поэтическом дискурсе: на материале поэзии В.А. Жуковского, поэтов Озерной школы и Г. Лонгфелло*, 2010), A.C.Матвеева (*Парадигмы поэтических образов в диахроническом аспекте (на материале англоязычной поэзии)*, 2011) O.Л.Хаецкая (*Концепция поэтического творчества в литературном наследии Р.У. Эмерсона, Г.У.Лонгфелло, Э.А. По, У. Уитмена, И.Э.Дикинсон*, 2021), Tanınmış tədqiqatçılardan Y.V. Şvedova, N.Y. Nadejdin və başqaları Henri Lonqfello yaradıcılığına xas bir sıra problemlər haqqında elmi araşdırmalar aparmışlar [].

Magistr dissertasiyasının əsas məqsədi ABŞ ədəbiyyatının nəzəri-estetik prinsipləri kontekstində Henri Vodsvort Lonqfelloyun yaradıcılığında mif, folklor ənənələri, hindu mədəniyyətinin qarşılıqlı əlaqələrini araşdırmaqdan ibarətdir. Bədii əsər bir yandan içindən çıxdığı dönmənin cəmiyyət qanunlarına və sosial gerçəkliyinə işıq tutursa, digər tərəfdən müəllif bir yaradıcı şəxsiyyət kimi bəlli bir social-mədəni ortama aid olduğu üçün sosioloji təhlilə mövzu ola biləcək mühüm bir araşdırma

obyektidir. Mifopoetik əsər əslində yazıçının təxəyyülünün məhsulu deyil, sosial mühitin içindən gələn hadisələrə, folklor qaynaqlarına əsaslanır.

Henri Vodsvert Lonqfellowun yaradıcılığının XIX əsr ABŞ ədəbiyyatı kontekstində bədii-estetik özünəməxsusluğunu, folklor qaynaqları insan probleminin bədii həllini, bədii-estetik düşüncələrin müqayisəli təhlilini, fəlsəfi ideyalarını bir sıra Avropa alimləri araşdırmışlar. Bu sıradan Eric S. Robertson, (*"Life of H. W. Longfellow" (Great writers)*), Rachel-White and Julie A. (*"Longfellow's Influence on Whitman's 'Rise' from Manhattan Island; and 'Longfellow, Henry Wadsworth (1807–1882)'"*), Newton Arvin (*"Longfellow: His Life and Work"*), Angus Fletcher (*"Whitman and Longfellow: Two Types of the American Poet"*), Kenneth M. Price (*"Whitman and Tradition: The Poet in His Century"*), Cecil B. Williams (*"H. W. Longfellow"*), Charles C. (*H. W. Longfellow"*) və digərlərinin adını çəkə bilərik [10; 12; 23; 33].

Şairin Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş "Rövşənbəy – Koroğlunun atlanışı" şeiri məlumdur. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında məqalə səviyyəsində olmuş olsa da araşdırmaya rast gəlmək mümkündür. Bu sıradan professor Şahin Xəlillinin, Nuranə Nuriyevanın və Tamilla Əliyevanın adını çəkə bilərik. Bununla yanaşı, onun yaradıcılığı haqqında ensiklopedik nəşrlərdə və xarici ölkələr ədəbiyyatı ilə bağlı dərsliklərdə məlumata rast gəlmək mümkündür.

Halbuki yazıçı ədəbiyyatda öz dövrünə xas klassik folklor ədəbiyyatını ideya-bədii faktorlarla zənginləşdirərək romantik çərçivədə yeni xarakterik cəhətlər gətirmişdir.

Tədqiqatın obyekti və predmeti – Hazırlanan magistr dissertasiyasının obyekti görkəmli Amerikan şairi Henri Lonqfellowun yaradıcılığıdır. Buraya onun folklorun toplanması, nəşri və tərcüməsi sahəsindəki çalışmaları, "Hayavata haqqında nəğmə", "Kalevala", "Rövşənbəyin atlanışı" poemaları və çoxsaylı şeirləri, ədəbi-publisistik əsərləri daxildir. Henri Lonqfello yaradıcılığında folklor ənənələrinin, etnoqrafik koloritin inikasının aydınlaşdırılması isə araşdırmanın predmeti olaraq götürülmüşdür.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri – Magistr dissertasiyasının əsas məqsədi romantik ədəbiyyatın nəzəri-estetik prinsipləri kontekstində Henri Vodsverd Lonqfellonun yaradıcılığında mif və folklor qaynaqlarının qarşılıqlı əlaqələrini araşdırmaqdan ibarətdir. Henri Vodsverd Lonqfellonun yaradıcılığı bir yandan içindən çıxdığı dönmənin cəmiyyət qanunlarına və sosial gerçəkliyinə işıq tutduğundan, bir yandan da müəllifin özü bir yaradıcı şəxsiyyət kimi bəlli bir sosial-mədəni mühitə aid olduğundan onun təqdim etdiyi hər bir əsər təhlilə mövzu ola biləcək mühüm bir araşdırma obyektidir. Belə ki, mifik əsər əslində yazıçının təxəyyülünün məhsulu olmayıb folklor ənənələrinə əsaslanır. Yazıçı mifik obrazlar yaratmaqda mahir sənətkardır. Henri Vodsverd Lonqfellonun folklor qaynaqlarına fərqli yanaşması ədəbiyyatın çağdaş nəzəri diskursuna uyğun gəlir və bu parametrlər tədqiqat işinin müasir ədəbiyyatşünaslığın tələblərinə cavab verdiyinin təsdiqi hesab edilə bilər.

Tədqiqatın əsas məqsədi Henri Lonqfellonun ədəbi fəaliyyətində folklor ənənələrinin yerini və mövqeyini aydınlaşdırmaqdır. Bu məqsədlə aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- Henri Lonqfellonun bioqrafiyasının mühüm məqamlarına diqqət yetirmək, onun ədəbi fəaliyyətinin əsas istiqamət və mərhələlərini izləmək;
- Folklor və etnoqrafik materialların toplanması, nəşri və tərcüməsi sahəsindəki fəaliyyətini dəyərləndirmək;
- Folklor mövzu və obrazlarına müraciətinin səbəblərini müəyyənləşdirmək; - Folklor ənənəsindən bəhrələnmə manerasını öyrənmək;
- Xəlqi koloritin Henri Lonqfello yaradıcılığındakı inikasını üzə çıxartmaq;
- Dünya xalqlarının, o cümlədən də Azərbaycan xalqının folkloruna müraciət və münasibətinin ədəbi-tarixi dəyərini vermək.

Tədqiqatın metodologiyası – Magistr işi tarixi müqayisəli metod əsasında hazırlanmışdır. Nəzəri istiqamətdə dünya və Azərbaycan filologiyasının, ədəbiyyat tarixçiliyinin və folklorşünaslığın elmi təcrübəsindən faydalanılmışdır. Dissertasiyanın yazılmasında Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının yeni tədqiqatçılıq

prinsiplərinə, tarixi-müqayisəli və qarşılaşdırma metodlarına, elmi və nəzəri ümumiləşdirmə üsullarına və problematik tədqiq metoduna istinad edilmiş, aparılan tədqiqat yeni milli Azərbaycançılıq mövqeyindən səciyələndirilmiş, milli ideologiya və onun tələbləri əsas götürülmüşdür.

Elmi yenilik – Bu gün qloballaşma prosesində ölkəmizdə mədəniyyətlərarası dialoqun daha intensiv şəkildə aparıldığı bir zamanda dünyanın super dövlətlərindən hesab olunan Amerika Birləşmiş Ştatları ilə əməkdaşlığın dövrün tələbinə uyğun olaraq genişləndirilməsi üçün Amerika mədəniyyətinin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət və aktuallıq qazanır. Bu baxımdan təxminən bir əsr ərzində Azərbaycan ədəbi tənqidi və ədəbiyyatşünaslığındakı Amerika ədəbiyyatına, onun tərcüməsi və tədqiqinə həsr olunmuş ədəbi-elmi materialların öyrənilməsi, sistemləşdirilməsi, ümumiləşdirilməsi və təhlil edilməsi də böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Magistr dissertasiyası səviyyəsində olmuş olsa da, ilk dəfə bu tədqiqat işində milli filologiyamızın Henri Lonqfello yaradıcılığının folklor qaynaqları ilə əlaqələrinə geniş elmi münasibəti ifadə olunmuşdur. Görkəmli sənətkarın yaradıcılığında folklor mövzu və süjetlərinin inikası səbəbləri üzə çıxarılmış, “Hayavata haqqında nəğmə”, “Kalevala”, “Rövşənbəyin atlanışı” və s. əsərlərin folklor səciyyəsi, bu səciyyənin tarixi məzmunu və bədii-estetik dəyəri aydınlaşdırılmışdır. Henri Lonqfello yaradıcılığının, o cümlədən də onun folklor müraciətinin Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında öyrənilmə mənzərəsinə də elmi qiymət verilmişdir.

Nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti – Bu magistr işində əldə olunmuş elmi qənaət və nəticələrdən Amerika ədəbiyyatının ali məktəblərdə tədris olunmasında, eləcə də xarici ədəbiyyatla bağlı elmi tədqiqat və dərs vəsaitlərinin hazırlanmasında mənbə kimi istifadə oluna bilən yazılı və folklor romantizmin yaradıcılıq metodologiyası kimi elmi problemlərin araşdırılmasında da tədqiqat işindəki elmi təhlil və nəticələrdən faydalanmaq mümkündür.

Tədqiqatın aprobasiyası – Magistr dissertasiyası Azərbaycan Dillər Universitetinin “Xarici ölkələr ədəbiyyatı kafedrası”nda yerinə yetirilmişdir. Mövzu

ilə bağlı “Henri Vordsvort Lonqfello yaradıcılığında folklor ənənələri” adlı məqalə çap olunmuşdur.

İşin strukturu – Magistr dissertasiyası giriş, iki fəsil və hər fəsildə yarımfəsillərdən ibarət olmaqla, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat göstəricisindən ibarətdir.

Fəsil 1. H.V. Longfellowun yaradıcılığında mif və reallıq

XIX əsrin ortalarından başlayaraq Amerika Birləşmiş Ştatlarında zəncilərin quldarlıqdan azad edilməsi hərəkatı – abolisionizm daha da kəskinləşir. Şimal ilə Cənub arasında quldarlığın ləğv olunması uğrunda aparılan mübarizənin Amerika Birləşmiş Ştatlarında da demokratik quruluşun yaranmasında ciddi və böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Pul sahiblərinin plantasiyalarından torpaq almaq istəyən fermerlər və quldarlığın sənayenin inkişafına ciddi əngəl törətdiyini anlayan burjuaziyanın müəyyən bir hissəsi abolisionizmi müdafiə edirdi.

XIX yüzilliyin birinci yarısında Amerika ədəbiyyatının təkamül yolu mürəkkəb tarixi şəraitdə inkişaf etməyə başlamışdır. Amerika Birləşmiş Ştatları ədəbiyyatında romantizm cərəyanı XVIII əsrin yetmişinci illərində Amerikada baş verən inqilabla əlaqədar olan hadisələrə və 1789-1793-cü illərdəki Fransa inqilabına cavab olaraq meydana gəlmişdi. Ölkənin tarixində XIX əsrin birinci yarısı gənc burjua respublikasının – Amerika Birləşmiş Ştatlarının yaranması dövrü idi. İstiqlaliyyət uğrundakı müharibədə qələbə xalq kütlələrinin qəhrəmanlığı sayəsində qazanılsa da, bu qələbədən iri torpaq və sənaye sahibləri öz mənafeləri üçün istifadə etdilər. Amerika burjua inqilabı ölkənin həyatında mühüm yer tutan torpaq və quldarlıq məsələsini həll etmədiyindən, həmin məsələlər bütün XIX yüzillik boyu Amerika ictimaiyyətinin diqqət mərkəzində dayanmışdı.

Əslində, azadlıq, bərabərlik və torpaq gözləyən xalq aldadıldı. Ölkədə fermerlər iri torpaq sahibləri əleyhinə mübarizə aparırdılar. XIX əsrin birinci yarısında fermerlərin aqrar islahatı uğrunda apardıqları mübarizə Amerika tarixində mütərəqqi mahiyyət daşıyırdı.

Burjuaziya ilə quldarlar arasında siyasi mübarizənin kəskin şəkil alması, demokratik islahat uğrunda hərəkatın yüksəlişi köhnə Respublikaçılar partiyasının süqutu ilə nəticələndi. 1828-ci ildə Demokratlar partiyası yarandı. Həmin partiyanın nümayəndəsi F. Ceksonun prezidentliyi dövründə (1829-37) bir sıra demokratik islahat keçirildi. Otuzuncu illərin əvvəlində ABŞ-da abolisionizm hərəkatı genişləndi. 1854-cü ildə yeni respublikaçılar partiyası yaradıldı. 1860-cı ildə respublikaçı A.Linkolnun hakimiyyət başına keçməsi Cənub quldarları ilə Şimal

burjuaziyası arasındakı ziddiyyətləri kəskinləşdirdi və vətəndaş müharibəsi başladı [8; 47].

İstiqlaliyyət müharibələrindən sonra Amerika Birləşmiş Ştatları iki əsas istiqamətdə inkişaf edirdi. Belə ki, Şimalda kapitalist istehsalı sürətlə inkişaf edirdi, Cənubda isə quldarlıq qaydaları saxlanılıb qanuniləşdirilmişdi. Sənaye ölkəsi şimalla quldarlıq və plantasiya ölkəsi cənubun mənafeyi həmişə toqquşurdu. Elə bu səbəbdən də torpaq üstündə Şimalla Cənub arasındakı ziddiyyət torpaq üstündə daha da kəskinləşdi. Şimal ittifaqının fermerləri və torpaq sahibləri ölkənin qərb rayonlarının torpaqlarını zəbt etməyə çalışırdılar, bu torpaqlara cənubun plantasiya sahibləri də göz dikmişdilər. Qərb torpaqlarını əldə etmək üçün aparılan mübarizələrin gedişində hindu qəbilələri öz qədim torpaqlarından sıxışdırılıb çıxarıldılar. Müstəmləkəçilik siyasəti nəticəsində hindu qəbilələri soyqırırma məruz qalmışdı. Bütün XIX əsr boyu ölkədə hindularla müharibə getmişdi. Ölkənin həyatında baş verən bu mühüm ictimai-siyasi hadisələr XIX əsrin birinci yarısında Amerika Birləşmiş Ştatları ədəbiyyatında da öz inikasını tapdı.

XIX əsrin ortalarında baş verən bir sıra böyük üsyanlar abolisionistlər hərəkatı ilə birləşirdi. Bu üsyanlar sırasına 1831-ci ildə Virciniyadakı qullar üsyanı, Kanzasdakı vətəndaş müharibəsi, fermer Con Braunun rəhbərliyi ilə 1859-cu ildə baş verən üsyanlar aiddir.

1861-1865-ci illər arasında baş verən vətəndaş müharibəsində abolisionistlər hərəkatı böyük rol oynamışdır. Buna baxmayaraq, abolisionistlərin zəncilərin azad olunmasını istəyən ən radikal əhvali-ruhiyyəli nümayəndələri də, onların inqilabi tələblərinə razı olmur, qul sahiblərinin ekspropriasiya (yəni cəmiyyətdə bir sinif və ya ictimai qrup tərəfindən başqa sinif və ya ictimai qrupun mülkiyyətinin zorla əlindən alınması) edilməsini istəmirdilər. Abolisionistlərin burjua liberalizminə mənsub olan hissəsi isə quldarlığı əxlaqi cəhətdən tənqid edirdi. Onlar “insafsız” qul sahiblərinə qarşı “xeyirxah” qul sahiblərini qoyurdular. Elə buna görə də abolisionist yazıçıların əksəriyyətinin yaradıcılığında zəncilərin azadlığı və bərabərliyi uğrunda aparılan mübarizə vətəndaşlıq pafosu, dini səciyyə daşıyan ideyalar və xurafatla qarışır.

XIX yüzilliyin əvvəllərindən başlayaraq artıq Cənub hissəsinin Virciniya, Şimali və Cənubi Karolina ştatlarında kənd təsərrüfatı böhran keçirirdi. İstiqlaliyyət müharibəsindən vətəndaş müharibəsinə qədərki dövr ABŞ ərazisinin sürətlə genişlənməsi və ayrı-ayrı ştatlar qrupunun konfederasiyadan çıxmaq cəhdləri ilə səciyyələnir.

Birləşmiş Ştatar ərazisinin Cənuba doğru genişlənməsinə can atması və quldarlığın saxlanıb yeni ərazilərdə yayılması sırf iqtisadi maraqlardan irəli gəlirdi. Konfederasiyadan çıxmağa ilk cəhd edən XIX əsrin ilk onilliyində, güclü federal hökumət tərəfdarı olan Yeni İngiltərə tərəfindən edilmişdi. Belə ki, inqilabdan sonra cənubluların konqresdə mövqeləri xeyli güclü idi. Luiziananın alınması isə Yeni İngiltərə sənayeçilərini çox ağır perspektiv qarşısında qoymuşdu. Şimal hissəsinin fikrincə quldarlar yeni ərazilərdə quldarlıq ştatları bloku yaratmaq imkanı əldə etdilər, bu isə hər iki palatada onların tərəfdarlarının sayının ikiqat artması demək idi. Çünki qadınlar və qulların səsvermə hüququ yox idi və quldarlar isə özlərinkilərə səs verəcəkdilər [49; 51].

Ləğv etmə, məhv etmə mənasını verən abolisionizm sözü hüquqşünaslıqda və teologiyada işlədilən “*abolotio*” latın sözündən yaranıb XVIII əsrin sonundan konkret ictimai hərəkata tətbiq olunmağa başlanmışdır. Quldarlığın məhvi və qadağan olunmasının amerikalı tərəfdarlarının ilk cəmiyyəti məhz bu illərdə yaranmışdı. İlk abolisionist cəmiyyətini 1775–ci ildə Filadelfiyada ABŞ-ın İstiqlal bəyannaməsi və Konstitusiyasının müəlliflərindən biri olan Bencamin Franklin yaratmışdı. Belə ki, bir ildən sonra üsyana qalxan Amerika koloniyaları və İstiqlaliyyət müharibəsi zamanı vuruşanlar arasında qaradərililər də var idi.

XIX əsrin ortalarında baş verən bir sıra üsyanlar abolisionistlər hərəkatı ilə birləşdi. Bunlar 1831-ci ildə Virciniyadakı qullar üsyanı, Kanzasdakı vətəndaş müharibəsi, fermer Con Braunun rəhbərliyi ilə 1859-cu ildə baş verən üsyanlardır.

Abolisionistlər hərəkatı 1861-1865-ci illər arasında baş verən vətəndaş müharibəsinin hazırlanmasında əhəmiyyətli rol oynamışdı. Amerikanın bir çox görkəmli ictimai xadimlərinin, publisistlərinin və yazıçılarının fəaliyyəti də məhz abolisionizmlə bağlıdır [42].

1.1. H.V. Longfellowun yaradıcılıq yolu

Henri Vodsvert Lonqfellowun (1807-1882) yaradıcılığı XIX əsrin 30-cu illərindən başlasa da, əsas ədəbi fəaliyyəti XIX əsrin ikinci yarısına təsadüf edir. Ölkədə 40-50-ci illərdə abolisionizm hərəkatının genişlənməsi nəticəsində Henri Vodsvert Lonqfello Amerika həyatında baş verən ən zəruri məsələlərə müdaxilə edir. Belə ki, Henri Vodsvert Lonqfello bu hərəkatın tərəfdarlarından və iştirakçılarından biri olmuşdur. Yaradıcılığının ilk dövrlərində o, ingilis romantiklərindən Vilyam Vodsvertu və Con Kitsi təqlid edirdi. Real həyatdan uzaq olan əsərlər yazan şair 1842-ci ildə ona dünya şöhrəti gətirmiş məşhur “Quldarlıq haqqında nəğmə” əsərini yazır. Dövrünün siyasi hadisələrinə kəskin cavab verən Lonqfello hinduların həyatına və folklor ənənələrinə də dərin maraq göstərir. O, milli epos şəklində yazdığı Hayavata haqqında nəğmə” əsərində xəlqi obrazlar yaradır. Məhz bu səbəbdən də Henri Vodsvert Lonqfellowun yaradıcılığı N.Hotorn, E.A.Po kimi Amerika romantiklərinin yaradıcılığından fərqlənir.

Henri Vodsvert Lonqfellowun yaradıcılığı romantik bir səciyyə daşıyır, lakin ölkənin geniş həyat lövhələrini və sosial-siyasi məzərəsini də əhatə edir. ABŞ-ın müstəsna bir ölkə olması haqqındakı romantiklərin fikirlərinə şərik çıxan şair əsərlərinin çoxunda burjua həqiqətlərinə liberal qiymət verir. Bir sıra təsviri səciyyə daşıyan şeirlərin müəllifi kimi o, insanların azadlığı və səadəti uğrunda mübarizə aparmışdır. O öz ölkəsinin təbii mənzərələrini və sadə adamlarını böyük məhəbbətlə təsvir etmişdir.

Henri Vodsvert Lonqfello 1807-ci ildə Portlenddə bir vəkil ailəsində dünyaya gəlmişdir. O, uşaqlıq illərini bu şəhərdə keçirmiş daima dəniz kənarında olmuşdu. Uzaq dəniz səfərləri, dənizin romantikası onu elə uşaqlıqdan cəzb edirdi. 1821-ci ildə Boudoynsk kollecinə daxil olan Henri Vodsvert Lonqfello burada Amerikanın müstəmləkəçilik tarixi, etnoqrafiyası və hindular haqqında tarixi materiallarla tanış olur. O böyük həvəslə Con Nil, Ceyms Fenimor Kuper, Çarlz Brokden Braunun əsərlərini oxuyur. Elə bu zamandan da onu ədəbiyyat və şeir daha çox maraqlandırır. 1823-cü ilin 9 noyabrında anasına ünvanladığı məktubda on altı yaşlı şair yazırdı: “Sonuncu məktubu yazdığım vaxtdan bəri yalnız bir kitab

oxumuşam. Bu Hekkelvelderin kitabıdır” [29]. Hinduların yaşam tərzindən, adət və ənənələrindən bəhs edən bu kitabı bəyənən şair, oxuduqlarının canlı şahidi kimi ömrünün çox hissəsini hindular arasında keçirmişdir. Henri Vodsvert Lonqfello çox sonralar Hekkelvelderin hindu qəbiləsinin xeyirxah, səmimi və həqiqi dinə malik olduqları fikrini əsərlərində təsdiqləyəcək.

Hələ tələbəlik illərindən (1821-1825) o hindu adət-ənənələri və folkloru ilə maraqlanırdı. On dörd yaşında olarkən Bostonda çıxan jurnallardan birində öz şeirlərini çap etdirən Lonqfelloya atası hüquq elmini öyrətməyi və onu özünün köməkçisi olaraq görməyi arzulayırdı. Tələbəlik illərində o böyük maraq və həvəslə yeni Avropa dillərini öyrənməyə başlayır. Buna görə də 1825-ci ildə kolleci bitirən Henri Lonqfello məktəbdə qalır və Avropa dillərindən dərs demək üçün müəllim vəzifəsinə təyin olunur.

Boudoynsk kolleci Portlend yaxınlığındakı kiçik Brunsvik məhəlləsində yerləşirdi. Bura hindu nəğmələri, əfsanə və əsatirləri ilə zəngin idi. Gənc şair bir sıra şeirlərinin süjetini də məhz bu illərdə toplamışdı. Onun “Minnisinkin dəfni” (*Burial of the Minnisink*), “Cekoyva” (*Jeekoyva*), “Ovçu hindu” (*The Indian Hunter*) şeirləri hinduların ağır və məşşəqətli hindu obrazları ilə müstəmləkəçilərin özbaşınalığına etirazını bildirir, hinduları doğma torpaqlarından didərgin saldıqları üçün onları pisləyirdi.

Hindular haqqında şeirlər Henri Lonqfellowun erkən poeziyasında önəmli yer tutur. Janr etibarı ilə onları kiçik balladalara aid etmək olar. Gənc Henri Lonqfellowun hindu mövzusunə müraciət etməsinə “*The United States Literary Gazette*” qəzetinin redaktoru Ceyms Karter səbəb olmuşdur. O, gənc şairin poetik qabiliyyətini yüksək qiymətləndirmişdi. 1825-ci ilin 11 iyulunda Lonqfelloya ünvanladığı məktubunda Karter ona hindu tematikasına müraciət etməsini məsləhət görmüş və bildirmişdi ki, əsil Amerika şairinə görə bu daha xeyirxah və maraqlı iş olardı [21; 22].

1826-1829-cu illərdə öz ixtisasını daha da təkmilləşdirmək məqsədilə Lonqfello ilk dəfə Avropaya səyahətə çıxır. O, cəmi dörd dəfə Avropaya səyahət etmişdir. İtaliya, İspaniya, Fransa, İngiltərə, Hollandiya və İsveçrəni gəzən şair,

Almaniyanın Gettingen universitetində mühazirələrə qulaq asmışdı. Bu səyahətlərin nəticəsində Henri Lonqfello Avropa ölkələrinin mədəni həyatı, keçmişi, mədəniyyət abidələri ilə bilavasitə tanış olmuşdu. Eyni zamanda o, Avropa dillərini və ədəbiyyatını öyrənmək imkanını da əldə etmişdi. Bütün bunlara baxmayaraq o, hindu tematikasına olan marağını da unutmamışdı. Hələ Drezdendə olarkən o, Yeni İngiltərə haqqında silsilə əsərlər yazmağı götür-qoy edirdi.

Vətənə döən Henri Lonqfello Boudoynsk kollecində Avropa dilləri və ədəbiyyatından dərs deməklə yanaşı hindular haqqındakı tarixi və etnoqrafik materialları da öyrənir. Gənc professorun diqqətini məşhur Amerika tədqiqatçısı Henri Rou Skulkraftın (*Henry Rowe Schoolcraft*) hindu qəbilələrinin tarixi və folkloruna aid əsərləri çəkir. Skulkraft ömrünün çox hissəsini aborigenlər arasında keçirmişdi. Hələ 1834-cü ildə Henri Lonqfello Henri Rou Skulkraftın və memuarist Con Tannerin (*John Tanner* 1780-1847) əsərləri ilə tanış olmuşdu [11; 12].

Henri Rou Skulkraft, Con Tanner və Hekkelvelderin hinduların etnoqrafiya, tarix və mədəniyyətlərinə həsr olunmuş əsərlərindən bəhrələnən şair öz gələcək poeması üçün daha maraqlı folklor materialı əldə etmişdi. 1835-ci ildən 1854-cü ilədək Henri Lonqfello Amerikanın ən qədim təhsil ocaqlarından biri olan Harvard universitetində Avropa ədəbiyyatı və dilləri kafedrasında professor vəzifəsində çalışır. Onun elmi və ədəbi marağının əhatə dairəsi getdikcə, xüsusən də 1854-cü ildən həyatını tamamilə ədəbiyyata hısr etdikdən sonra, genişlənir və zənginləşir.

Tərcüməçilik Henri Lonqfellowun ədəbi fəaliyyətində mühüm yer tutur. O, Amerika oxucularını dünya ədəbiyyatının ən yaxşı klassik əsərləri ilə tanış etmişdir. 1845-ci ildə tərtib etdiyi “Avropa poeziyası və şairləri” antologiyası böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu kitab xalqların mədəni əlaqələrinin yaranması və güclənməsində böyük rol oynamışdır. Henri Lonqfellowun dünya şeirini mükəmməl bilməsi, gözəl tərcüməçilik məharətinə malik olması ona imkan verdi ki, dünya ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələrini seçsin və onların bədii xüsusiyyətlərini bitkin və poetik şəkildə oxuculara çatdırsın.

Henri Lonqfellowun Avropa mədəniyyətinə olan bağlılığını onun yaradıcılığını tədqiq edən bütün alimlərin araşdırmalarında görmək olar. Bir çox dilləri təmiz bilməsi Lonqfelloya dünya ədəbiyyatının şedevrləri və incilərini öyrənmək imkanı vermişdi. Roma və Yunanıstanın qədim klassiklərindən tutmuş, orta əsrlər poeziyası və erkən tənqidi realizmə qədərki dövrü mükəmməl öyrənən şair ədəbi tənqidin daha çox maraq obyektinə çevrilmişdi. Henri Lonqfellowun yaradıcılığını tədqiq edən akademik M.P. Alekseyev qeyd edir:

“Gözəl erudit, qədim incəsənətin mahir sərrafı, çox dil bilməsi və əhatəli biliyi ilə seçilən Lonqfello Avropa mədəni irsinin bütün sahələrinin açarını əlində saxlamış və böyük zövqlə bu üstünlüyündən istifadə edə bilmişdi. Bu eyni zamanda onun gücü və zəifliyinin nişanəsi idi.

“Kavana” (*Kavanagh*, 1849) romanında qəhrəmanlardan biri – müəllim Çerçill gənc Lonqfellowun Avropa ədəbi irsinə münasibətini obrazlı şəkildə ifadə edir: “Biz almanlardan incəlik, ispanlardan ehtiras, fransızlardan diribaşlılıq əxz edəcəyik ki, bütün bunları mötəbər ingilis sağlam düşüncəliliyi ilə birləşdirəcəyik. Bu da bizə lazım olan universalizmi verəcək” [35, 165].

Universalizmə meylliliyi, Avropa poetik ənənələrinin ən yaxşı nailiyyətlərinin Amerika Birləşmiş Ştatları ədəbiyyatına tətbiqini onunla izah etmək olar ki, Lonqfello bu yolla Amerika poeziyasını dünya incəsənətinin nadir nümunələri əsasında yaratmaq istəyirdi. Avropa bədii təcrübəsinə müraciət demək olar ki, bütün Amerika romantiklərinə məxsus idi. Bu sıradan Vaşinqton İrvinq, U.Brayant, C.Uityer və digərlərinin adını çəkməyə bilərik. Lakin gənc Henri Lonqfello Avropa ənənələrinə daha çox pərəstiş edənlərdən idi.

Henri Lonqfello ədəbi fəallığına Amerika ədəbiyyatında romantizm ədəbi cərəyanının bayrağı altında başlamışdır. Müasirləri olan Edqar Allan Po, Herman Melvill, Fenimor Kuper, Vaşinqton İrvinq və Hotorn digər ədəbiyyatlar kimi o da burjua sivilizasiyasının çatışmazlıqlarına, incəsənəti məhv etməsinə qarşı çıxmışdır. Bir-birilərindən əsaslı şəkildə fərqlənən yuxarıda adı keçən yazıçı və şairləri yalnız bir şey – ümumi romantik etiraz birləşdirir. Onlar müstəqillik uğrunda gedən müharibələrdən (1775-1783) sonra hökm sürən burjua qanunlarına qarşı çıxmışdılar.

Mövcud qayda-qanunlardan imtina edən şair Lonqfello qurtuluşu real həyatdan romantik qaçışda görürdü. Lakin C.F.Kuper, V.İrvinq, N.Hotorn və digərlərindən fərqli olaraq o, öz romantik idealını sırf Amerika milli mühitinin sakini kimi görmürdü. Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi yaradıcılığının ilk illərində Henri Lonqfello Avropanın romantik keçmişinə üz tutur. Onu orta əsrlər Almaniyası, minnzingerlərin poeziyası və skandinav skaldları (*skaldic poetry*) ilhamlandırır. Buna baxmayaraq artıq onun erkən poeziyasında əsas tematika: əfsanələr, qədim rəvayətlər, intim və fəlsəfi lirika özünü göstərir.

Henri Lonqfellowun tərcümələrində dünya poeziyasının Fransa qəhrəmanlıq eposu “Roland haqqında nəğmə, anqlosaksların “Beovulf” poeması, Skandinaviya dastanları və Aligyeri Dantenin “İlahi komediya”sı kimi ən qədim və ən gözəl sənət abidələrindən başlamış bütöv bir tarixi əks etdirilir.

Ümumiyyətlə, Henri Vodsvort Lonqfellowun bədii yaradıcılığı janr etibarı ilə rəngarəngdir. O bir sıra lirik şeirlərin (“Gecənin səsləri” (*Voices of the Night*, 1839), “Həyat məzmuru” (*A Psalm of Life*, 1839)), balladaların (“Balladalar və başqa şeirlər” (*Ballads and other Poems*, 1841)), eləcə də “Hiperion” (*Hyperion*, 1839), “Kavana” (*Kavanagh*, 1849) romanlarının müəllifidir [37].

Henri Vodsvort Longfello, ilk dövrdə Amerikanın tarixindən qaynaqlanan poemalardan başqa, gündəlik həyatın kədər və sevinclərini əks etdirən qısa şeirlər də yazmışdır. İlk əsərlərindən qeyd etdiyimiz kimi “Gecənin səsləri” (*Voices of the Night*), hindular haqqında yazdığı “Hayavata haqqında nəğmə” (*The Song of Hiawatha*) və bu kimi şeirlərdən olan “Evanqelina: Akadya haqqında nağıl” (*Evangeline: A Tale of Acadie*) Şimali Amerikadakı müstəmləkə ölkəsi olan Acadyaya yerləşmiş fransız mühacirlərin buradan surgün olunmasından bəhs edir.

İkinci həyat yoldaşının 1861-ci ildə bir qəzada ölməsindən sonra Henri Vodsvort Longfello puritan bir anlayışla dini mövzulara yönəlmişdir. Aligyeri Dantenin “İlahi Komediya”sını (*Divina Commedia*) ingiliscəyə çevirmiş, “İsa: Bir sır” (*Christus: A Mystery*) adlı bir nəğmə yazmışdır. “Karvansara hekayələri” (*The Tales of a Wayside Inn*) isə ingilis şairi Cefri Çoserin “Kenterberi hekayələri”ndə (*Canterbury Tales*) işlətdiyi təhkiyəyə bənzər bir üslubda qələmə alınmışdır. Səthi

və öyrətici üslubuyla Henri Vodsvert Longfello, mahir bir şair sayılmasa da, *New England* ədəbiyyatçıları deyə bilinən çevrənin sevilən isimlərindən biri olmuşdur.

İctimai həyatın irəli sürdüyü siyasi problemlərdən kənarda dayanan Henri Vodsvert Longfello yaradıcılığının ən əhəmiyyətli dövrü olan qırx-əllinci illərdə ədəbi aləmə kiçik lirik şeirlərlə qədəm qoysa da həyatın vacib məsələlərinə çox hərarətli şəkildə səs vermişdir.

1842-ci ildə onun “Quldarlıq haqqında nəğmə” adlı əsəri çapdan çıxır. Bu kitabda toplanmış şeirlər Amerikada zəncilərin getdikcə güclənməkdə olan azadlıq hərəkatının təsiri altında yazılmışdır. “Quldarlıq haqqında nəğmə” əsərində məzmunların vəziyyətinə güclü humanist rəğbət hissi ifadə edilmişdir. Şair ağ dərilili ağaların ardıcıl olaraq insani ləyaqətlərini məhv etməyə çalışdıqları qul surətlərinin bütöv bir silsiləsini yaradır.

O, kölə zəncilərin qeyri-insani həyat tərzini və iş şəraitinin dəhşətli lövhələrini yaradır. Henri Longfello “Quldarlıq haqqında nəğmə” əsərində zəncilərin qul bazarlarında satılması, onların gəmilərin alt gözündə aparılması, plantasiyalardakı insanı təqətdən salan ağır zəhmət və işgəncələrdən bəhs edir. Şair hiddətlənir.

“Kölənin yuxusu” (*The Slave's Dream*) şeirində döyülməkdən əldən düşmüş və üzülmüş bir zəncinin ölümü təsvir edilir. Bu adam can verərkən evini, arvadını, uşaqlarını və doğma vətənini yuxusunda görür. Ölüm ərəfəsində o, bir anlıq da olsa özünü azad hiss edir:

*Beside the ungathered rice he lay
His sickle in his hand;
His breast was bare, his matted hair
Was buried in the sand.
Again, in the mist and shadow of sleep,
He saw his Native Land.*

.....

*He didn't feel the driver's whip,
Nor the burning heat of day;*

*For Death had illumined the Land of Sleep.
And his lifeless body lay.
A worn-out fetter, that the soul
Had broken and thrown away! [17, 322].*

Henri Lonqfello qulların vəziyyətini hiddət və ürək ağrısı ilə təsvir edir. Lakin “Quldarlıq haqqında nəğmə” əsərinin əhəmiyyəti yalnız qul zəncilərin ağır vəziyyətlərinin düzgün təsvir edilməsindən ibarət deyil. Şair hadisələrin yaxınlaşmaqda olan sonunu xəbər verir. O, yalnız qulların iztirabını təsvir etməklə kifayətlənməyib, qulların göstərdikləri müqaviməti də təsvir edir.

“Springfilddə arsenalda” (*The Arsenal at Springfield*) şeiri “Bryuqqedə qala və digər şeirlər” (*The Belfry of Bruges and Other Poems*, 1845) toplusuna daxildir. Bu şeirdə şair müharibəyə qarşı çıxır. Bu topluya həmçinin Lonqfellowun lirik şedevrləri olan “Ox və nəğmə” (*The Arrow and the Song*) və “Gün bitdi” (*The Day is Done*) şeirləri daxildir.

Henri Lonqfelloya həmçinin “Dəniz kənarında və buxarı yanında” (*The Seaside and the Fireside*, 1849), “Köçəri quşlar” (*Birds of Passage*, 1858), “Karvansaray hekayələri” (*Tales of a Wayside Inn*, 1863) adlı şeir topluları da aiddir. Sonuncu toplusunun kompozisiyası C.Çoser və C.Bokkaçonun əsərlərindən nümunə olaraq götürülmüşdür. Bu topluda hekayə və əfsanələr mehmanxana buxarısı ətrafında toplanan təsadüfi yolçular tərəfindən söylənilir. Buraya həmçinin Lonqfellowun ən məşhur balladalarından biri olan “Pol Reviranın at çapması” (*Paul Revere's Ride*) şeiri də daxildir. Bu ballada da Amerika inqilabının başlanmasından danışılır [16].

Henri Lonqfellowun son şeirləri “Pandorranın maskası” (*The Masque of Pandora*, 1875), “Keramos” (*Keramos*, 1878), “Son hədd” (*Ultima Thule*, 1880) və “Limanda” (*In the Harbor*, 1882) kitablarında toplanmışdır. Henri Lonqfello “Avropanın şairləri və poeziyası” (*The poets and Poetry of Europe*, 1845) antologiyasını tərtib etmiş, Dantenin “İlahi komediya”sını (1865-1867) tərcümə

etmiş və 1876-1879-cu illərdə “Yerlər haqqında şeirlər” (*Poems of Places*, 31 volumes) adlı çox cildlik antologiyasını buraxmışdır.

Henri Vodsvort Lonqfellowun şeirlərinin məzmununu hadisələrin və təbiətin romantik şəkildə dərk olunması təşkil edir. Şairə ingilis və alman romantiklərinin güclü təsiri olmuşdur. O, həmçinin romantik ruhda yazılmış iki romanın da müəllifidir. Bunlar yarı avtobioqrafik əsər olan “Hiperion” (*Hyperion*, 1839) və “Kavana” (*Kavanagh*, 1849) kitablarıdır. Bu romanlarda müasir Amerika həyatından söhbət açılır. Onun qələminə həmçinin iki tarixi mövzuda yazılmış poema – “Evangelina” (*Evangeline*, 1847) və “Maylz Stendişin elçiliyi” (*The Courtship of Miles Standish*, 1858) və bir neçə pyes mənsubdur.

1.2. H.V. Longfellowun yaradıcılığında folklor ənənələri

Mifopoetika poetikanın fərdi yaradıcılıq əsərlərində mifoloji strukturları və obrazları öyrənən bir sahəsidir. Mifopoetikanın metodologiyası epik mətnlərin tədqiqi üçün əsaslandırılır ki, bu da məzmunu mifə endirən fəlsəfi nəsrədən fərqli olaraq məzmununda mifi genişləndirir. “Mifopoetika” termininin özü bu gün ikili şəkildə istifadə olunur. Birincisi, bu, tədqiqata cəlb olunan obyektin adıdır: əsərdəki arxetipik və simvolik olan obyektə və onun komponentlərini - kompozisiya, süjet, şəkilləri öyrənir.

İkincisi, mifopoetika bu hadisələri öyrənməyə yönəlmiş ədəbi təhlil metodunun adıdır və əsasən XX əsrin 60-cı illərindən fəal şəkildə istifadə olunmağa başlanmışdır. Qeyd edək ki, bir xalqın mədəni mövcudluğu onun köklü milli yaddaşı olan folklor və adət-ənənələrindən asılıdır. İnsanın özünüdərkinin yolu mifologiyadan keçir. Mifologiyasız heç bir mədəniyyətin mədəni kimliyinin mahiyyətini müəyyən etmək mümkün deyildir. M. Öcal Oğuzun yazdığı kimi, “mifologiyasız bir mədəniyyətin olması mümkün deyildir. Mifologiya insan oğlunun öyrənmək ehtiyacının başlanğıc nöqtəsidir. Mifologiya öyrənmək ehtirasının doğurduğu, günümüzə gəlib çatan ən əski bilgilərdir. Mifologiya elmin başlanğıcıdır. Təəssüf ki, günümüzün pozitivist anlayışı içərisində mifologiya elm tarixinin başına yerləşdirilməmişdir. Mifologiya insan oğlunun öz çevrəsi ilə bağlı ilk maraq və öyrənmək ehtiyacının məhsulu olaraq meydana çıxmışdır” [7, 245].

Mifologiya hər bir mədəniyyətin milli mədəni kimliyi olub paralel olaraq onun həm daxili, həm də xarici quruluşunu təşkil edir. İnsan şüurunun keçmişdə - yəni dixronik başlanğıcı olan mifologiya onun təkamül dialektikasının arxetipik sxemi olmaqla qalmayıb, həmin şüurun bütün tarixi inkişafının həm indi, həm də gələcəkdə yəni sinxron böyümə formullarının da genetik əsasında durur. Onu da qeyd edək ki, mifoloji şüurun törəməsi hesab edilən tarixi şüur və onu müəyyənləşdirən bütün struktur əlamətləri mifologiyadan qaynaqlanır. Belə olan halda hər bir müasir mədəniyyətin tipologiyasının formaca müəyyənləşdirilməsi onun genetik əsaslarını təşkil edən mifologiyanın quruluşunun öyrənilməsini əsaslı şəkildə nəzərdə tutur. Belə ki, mədəniyyətin mifi öyrənmədən tədqiqi onun formal quruluşunu təsbit etməyə imkan verir, lakin onun funksional dinamikasının qanunauyğunluqlarını müəyyənləşdirməyə imkan vermir.

Mif qədim yunan dilindən tərcümədə dastan, ənənə mənasını verir. Mif təbiət hadisələrinin, kortəbii qüvvələrin, səma cisimlərinin insanların xəyalında, təsəvvür və düşüncələrində şəkilləndirilməsi, həm insanlara, həm də tanrılara bənzər təsvir olunmasıdır. Folklor ədəbiyyatının ən qədim janrlarından biri hesab olan mif ibtidai insanların ibtidai təsəvvür və anlayışları sayəsində yaranmışdır.

Müəyyən mərhələlər keçmiş mif, qədim fəlsəfənin predmetini şərtləndirmişdir. Mif motivlərindən bu gün dünya ədəbiyyatında daha geniş istifadə olunmağa başlamışdır. Tədqiqatçı A.F.Losev mifoloji düşüncənin başlıca xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirərkən qeyd edir ki, “Mif – ümumi ideya ilə ən adi hissi obrazın birbaşa maddi eyniyyətidir. Mücərrəd təfəkkürün yalnız gerçəkliyi əks etdirən hər cür düzümü — mifologiya üçün bütün hissi keyfiyyətləri ilə, canlı varlıqlar, yaxud cansız əşyalar şəklində, gerçəkliyin özüdür” [52, 458.].

Onu da qeyd edək ki, bütün xalqların mifləri tipoloji baxımdan eyni silsilələrin mövcudluğu ilə səciyyələnir: a) Kosmoqonik (kosmoloji) miflər; b) Entoqonik miflər; c) Təqvim mifləri.

Bu üç mifoloji sistemdən hər hansı birinə daxil olan inanışlar, tapınışlar, ayinlər, mərasimlər və bütün sujetlər bu üç silsilədən kənar çıxmır [6].

Miflər arxaik cəmiyyətlərin dünyasının qavranılmasını simvolik dildə ifadə edən ifadə formasıdır. Tarixin ən qədim dövrlərində insanların suallarına cavab olaraq ortaya çıxan miflər insan həyatında, cəmiyyətlərin mədəni yaddaşında mühüm yer tutur. Miflər arasında kosmoqoniya mifləri xüsusi yer tutur. Ən qədim hekayəni ehtiva etdiyi üçün kosmosun, dünyanın və digər varlıqların yaradılmasından bəhs edir. Başlanğıcda baş verən hadisələrdən bəhs edən kosmoqoniya mifləri başqa miflərin də mənbəyidir.

Mifologiya və kosmoqoniya mifləri yerli Amerikanın şifahi mədəniyyətində böyük yer tutur. İlk kəşflər avropalılar tərəfindən edilənə qədər yerli Amerika cəmiyyəti özünəməxsus şəkildə yaşayırdı. Xarici dünyaya qapalı olması yerli Amerika şifahi mədəniyyətinin digər mədəniyyətlərdən təsirlənmədən öz orijinallığını qoruyub saxlamasına və itirilmədən bu günə qədər köçürülməsinə şərait yaratmışdır. Hindistan cəmiyyətində həyat fəlsəfəsindən tutmuş əşyaların mənbəyinə qədər bir çox şey mifologiya ilə izah olunur. Hinduların sosial yaddaşında mifologiyanın tutduğu yer bu qəbilələrin baxışlarından tutmuş adət-ənənələrinə, gündəlik həyat tərzindən tutmuş icra etdikləri ayinlərə qədər hər sahədə öz təsirini və tədbir gücünü hiss etdirir. Mifologiyaların yerli Amerika cəmiyyətinin strukturunda belə mühüm yer tutması və şifahi mədəniyyətdə böyük rolu olması bu məsələlərin müqayisəli şəkildə araşdırılmasını zəruri edir.

Kosmoqoniya miflərinin bu qədər vacib sayılmasının səbəbi onların yaradılışın başlanğıcı haqqında fikir irəli sürməsi və real hesab olunmasıdır. Yaradılış xətti yalnız Kosmos və Dünya yaradıldıqdan sonra baş verdi. Beləliklə, bütün miflərin mənşəi təməldə bağlandığı məqam kosmoqoniya mifləridir. Amerikalı filosof, yazar və etnoqraf Mirça Eliade mifin müqəddəs hekayə olduğunu və müqəddəsliyinə görə də doğru olduğunu bildirir. O, kosmoqoniya miflərinin gerçəkliyini dünyanın varlığına dəlillər göstərməklə izah edir. Eyni zamanda, əgər dünya varsa, bu varlığın səbəbi fəvqəltəbii varlıqların “başlanğıcda” yaradıcı fəaliyyət göstərmələridir [4, 18-24].

Kosmoqoniya miflərinin keyfiyyət baxımından bütün digər miflər arasında zirvədə olmasının səbəbi də məhz bu prinsip-bağlanma münasibətindən irəli gəlir.

Kosmoqoniya mifləri “əvvəlinə” baş vermiş yaradılışı təsvir edir və mövcud olan hər şey bu “ilk yaradılış”dan bəri baş vermişdir.

Kosmoqoniya miflərinin digər mühüm cəhəti onların yayılmasıdır. Bir çox tayfa və cəmiyyətlərin özünəməxsus yaradılış hekayəsinin mövcudluğu bu miflərlə kollektiv şəkildə məşğul olmağı və onların ehtiva etdiyi simvolik elementlərin müqayisəli araşdırmalarla araşdırılmasını zəruri etmişdir.

Yerli amerikalılar haqqında ilk tədqiqatlar Avropada folklorşünaslığın populyar olduğu illərə təsadüf edir. Almaniyada Qrimm Qardaşlarının başlatdığı folklor araşdırmalarının qitə Avropasına yayılması ilə Amerika elmi dünyasında ikinci dərəcəli insanlar kimi qəbul edilən yerli amerikalıların həyatı, mədəniyyətləri və mənşəyi araşdırma obyektinə çevrildi; Yerli tayfaların şifahi və maddi mədəniyyət elementlərinin toplanması və dəyərləndirməsi səyləri başladı. Əlis Marriot və Kərol K. Raçlinə görə, ilk elmi araşdırmalar XX əsrin əvvəllərində Smit Tompson, Alfred Kroeber və Stefan Berret kimi bir çox tədqiqatçı tərəfindən başlanmışdır [4, 23].

Arxaik cəmiyyətlər yaşadıkları dünyanı və ətrafda baş verənləri mifologiyanın işıqlandırıcı keyfiyyətləri ilə dərk edirlər. Mifologiyalar bu cəmiyyətlər üçün dünyanı dərk etmək üçün yol xəritəsi və bələdçidir. Kosmoqoniya miflərinin arxaik cəmiyyətlərə xüsusi hörməti var. Kosmoqoniya mifləri digər miflərlə birlikdə ilk yaradılışları izah etmək və fərdə ilkin mənbəni dərk etməyə istiqamət vermək baxımından ictimai şüurun hissələridir.

Tədqiqatlar göstərir ki, hinduların gündəlik həyatında miflərin böyük əhəmiyyəti vardır. Təbiəti dərk etmək səylərindən tutmuş ayinlərinə qədər hər şeydə miflərdən istifadə edən yerlilərin mif yaddaşı Şimali Amerikada yaşayan qəbilələrin sayı qədər genişdir. Bu miflər hinduların mədəni kodlarının açılmasında və dünyagörüşünün başa düşülməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onondaqa yaratma mifi ilə müqayisəli şəkildə araşdırılan Şimali Amerika hindularının yaradılış miflərində çoxlu ümumi motivlər var. Tədqiqatda rast gəlinən ən böyük oxşarlıq yerlilərin heyvanlara və təbiətə baxışlarında ortaq fikrə sahib olmasıdır. Hinduların animizm olaraq dəyərləndirilən bir dünyagörüşə sahibdirlər. Hinduların

dünyasında heyvanlar, bitkilər və insanlar müqəddəs bir tarazlıqda yaşayır və onlara görə, mövcud olan hər şey müqəddəs ruhu ehtiva edir. Bu səbəbdən başlanğıcda hətta yaradıcı gücə malik olan tanrılar da heyvanlardan kömək istəmiş və ya heyvanlar tanrılarının təsiri olmadan yaradılış mənbəyi olmuşdur. Tədqiq olunan miflərin hamısında heyvanların çox mühüm rol oynadığı görünür. Heyvanların, hətta “başlanğıcda” baş verən yaradılış aktında belə, bu şəkildə vacib sayılması, sosial kodlarda heyvanlara verilən dəyərin və təbiətlə harmoniyada yaşamanın yerini göstərməsi baxımından əhəmiyyətliyədir. Xüsusən də yerli Amerika miflərində “tısbağa”nın xüsusi yeri var. Bundan əlavə, yaradılış zamanı təbiət qüvvələrinin təsiri heyvanların öz aralarında söhbətləri əsasında edilən təcəssümlərlə öz əksini tapmışdır.

Tədqiq olunan miflərdə “dörd” rəqəminə heyvanlar qədər tez-tez rast gəlinir. Miflərdə müqəddəs sayılan “dörd” rəqəminin daimi istifadə edilməsi də bu rəqəmin yerli Amerika mədəniyyətində danılmaz yerini göstərir. Dörd zaman bölgüsü, dörd müqəddəs istiqamət, dörd müqəddəs rəng, dörd dünya və ya dörd külək bu miflərin rəqəm simvolizmini əks etdirir.

Arxaik cəmiyyətlərin dünya fəlsəfələrini, şüuraltı strukturlarını və simvolizmini başa düşmək üçün miflərin müqayisəli qiymətləndirilməsi, ortaq motiv strukturlarının üzə çıxarılması vacibdir [52; 53].

Henri Vordsvort Lonqfello da bu miflərin öyrənilməsi və dəyərləndirilməsi baxımından ciddi araşdırmalar aparmış və Amerika ədəbiyyatında ilk dəfə olaraq yerli xalq olan hinduların mədəniyyətini əks etdirən “Hayavata haqqında nəğmə” poemasını qələmə almışdır.

Folklora, xalq poeziyasına marağı Henri Vordsvort Lonqfelloda məşhur alman filosofu və yazıçısı İohann Qotfrid fon Herderin “*Stimmen der Völker in ihren Liedern*” (1778-1779) adlı kitabı oyatmışdı. Bu kitabla tanışlıq xəyalpərvər şairə nəğmələr, əfsanələr və xalq poeziyası dünyasının qapılarını açmışdı. Milli poetik ənənələri yaratmaq cəhdi Henri Vordsvort Lonqfellonu daha çox fabulyar poeziyaya, balladaya gətirib çıxartmışdı. O, qədim əfsanələri böyük həvəslə toplayır, tarixi abidələri öyrənirdi. Şair – romantik keçmiş əsrlərə baxmaq istəyir və

balladalarda qədim hadisələri, vikinqlərin yürüşlərini, onların Amerikaya ilk gəlişini təsvir etməyə çalışırdı. Bununla da o öz vətəninin keçmişini işıqlandırmaq istəyirdi. O, öz balladalarını şimali skandinav xalq poeziyasının güclü təsiri altında yaradır.

Henri Lonqfelloya island “Edda”sı da güclü təsir göstərmişdi. O bu əsərlə 1835-ci ildə Upsala şəhərinin arxivləri ilə məşhur olan kitabxanasında tanış olmuşdu. Şair əbəs yerə özünün “Hayavata haqqında nəğmə” poemasını hindu “Edda”sı adlandırmamışdı. O, bununla skandinav eposuna bənzər bir əsər yaratmağa cəhd etmişdi.

1841-ci ildə çıxan “Ballada və digər şeirlər” (*Ballads and Other Poems*) toplusunda Longfello fabulyar poeziyanın klassik nümunələrini vermişdir. Buna misal olaraq “Zirehlənmiş skelet” və “Gecə ulduzunun ölümü” balladalarını göstərmək olar. “Zirehlənmiş skelet” (*The Skeleton in Armor*) balladasında şair vikinqlin təkəbbürlü sərkərdənin gözəl qızına olan məhəbbətindən – ənənəvi skandinav əfsanəsindən danışır. Şair igid vikinqlin – baş qəhrəmanın obrazının psixoloji xarakteristikasını tam aydınlığı ilə təsvir edir.

Henri Vodsvort Lonqfello obrazın daxili hissələrini onun cəsarəti və dərin sevgisi ilə birləşdirə bilmişdir. Vikinqlin sevgi və kədərini, emosional gərginliyini xalq poeziyası üçün keçərli olan alliterasiyalı sətirlərlə şair gözəl ifadə etmişdir. Məsələn, “Üç həftə biz qərbə doğru yol getdik” – (“*Three weeks we westward bore*”), “insanları və günəşi də görməyə gözüüm yox idi” – (“*hateful to me were men, the sunlight hateful*”), “suyun axarı kimi” – (“*like the water’s flow*”), “ürəyin dərinlikləri” – (“*heart’s chamber*”) kimi metofoarlardan və müqayisələrdən istifadə etmişdir. Şair ballada da üslubi momentlər və süjet motivlərindən də məharətlə istifadə etmiş, Şimal xalq poeziyasının ruhuna uyğun əsər yarada bilmişdir [62].

“Gecə ulduzunun ölümü” balladasının əsas ideyası ondadır ki, insan təbiətlə mübarizədə məhv olur, çünki təbiət ondan güclüdür. Henri Lonqfello əsil şair-romantik kimi dərin maraqla qədim skaldların ballada və saqalarını orijinalda oxuyurdu. O, xalq yaradıcılığı incilərindən dərin zövq almışdı. Buna onun külli miqdarda qeydləri sübutdur.

Qeyd etdiyimiz kimi Henri Lonqfellowun dünya folklor ənənəsindən bəhrələnməsi yaradıcılığının qayəsinə çevrilmişdi. Şairin dünya ədəbiyyatının ən gözəl folklor incilərini tərcümə və iqtibas etməsi Amerika milli ədəbiyyatını zənginləşdirməyə xidmət etmişdir. Bu baxımdan onun Azərbaycan folkloruna münasibətini dəyərləndirmək də məqsədəuyğun olardı. Belə ki, Henri Lonqfellowun “Koroğlu” dastanının bir qoluna yazdığı şeiri bu ənənənin davamı kimi səslənir. “Koroğlu” dastanının Qərbi Avropada eləcə də ingilis dilli ədəbi mühitdə böyük maraqla qarşılanması Henri Vodsvort Lonqfello yaradıcılığından da kənar keçməmişdir.

Avropa poeziyasının gözəl bilicisi kimi “bramin” (kahin) adı alan şair fransızların qəhrəmanlıq dastanı “Roland haqqında nəğmə” və anqlo-saksların “Beovulf” qəhrəmanlıq eposunu müasir ingilis dilinə çevirmişdir. Azərbaycanın “Koroğlu” dastanına isə Henri Vodsvort Lonqfello iqtibas etmişdir. “Rövşənbəyin atlanışı” adlı bu lirik poema 1842-ci ildə Londonda nəşr olunmuş “Şimali İranın yollar cəngavəri – Koroğlunun sərgüzəşt və improvizasiyaları” adlı dastanın üçüncü məclisindən götürülmüşdür. Azərbaycan folklorunun yenilməz qəhrəman obrazı Rövşənbəy – Koroğlunun keçilməz izlərinin əks-sədası qəhrəmanlıq pafosu ilə yenidən ingilis dilində qələmə alınmışdır. Dastanın Aleksandr Xodzko tərəfindən toplanmış və tərcümə edilmiş ingilis nəşrindəki “Çənlibel və Eyvaz” adlı qolda Koroğlunun qəssab İbrahimin oğlu gənc Eyvazı oğulluğa götürməsindən və öz el-obasına gətirməsindən danışılır. Bundan xəbər tutan Ərəb Reyhan Koroğlunu təqib edir. Adı keçən bu qolda Koroğlunun Qıratı tərif etməsi çox gözəl və lirik şəkildə təsvir olunur [1; 5; 16].

Henri Vodsvort Lonqfellowun belə bir mövzuya müraciəti onun folklor ənənələrinə sadıqlığına dəlalət edir. Əslən polyak olan şərqsünas və missioner Aleksandr Xodzko “Koroğlu” dastanını Təbrizdə olarkən aşığılardan dinləmiş və qələmə almışdır. O, dastanın nəsr hissəsini fars, nəzm hissəsini isə türkcə qələmə almışdır. Qıratın tərifinin adı keçən orijinal variantı belədir:

Canım Qırat, gözüm Qırat,

Bu dövrənlər ərzəndi

Səni minən alar murad,
Uzaq yollar ərzənindi.
Qıratı minərəm körpə,
Hayqıranda çıxar sarpa.
Hər dönəndə on tas arpa,
İpək çillər ərzənindi.
Koroğluyam, oxlarınan
Döyüş etdim çoxlarınan.
Başı polad mıxlarınan,
Gümüş pallar ərzənindir [1, 20].

Bu qoşmadakı bədii ruhun, ideyanın Lonqfello şeirindəki inikasına diqqət edək:

*Mounted on Kyrat strong and fleet,
His chesnut steed with four white feet,
Roushan Beg, called Kurroglou,
Son of the road and bandit chief,
Seeking refuge and relief,
Up the mountain pathway flew.
Such was Kyrat's wondrous speed,
Never yet could any steed
Reach the dust – cloud in his course.
More than maiden, more than wife,
More than gold and next to life
Roushan the Robber loved his horse [16].*

Görkəmli dramaturqumuz Cəfər Cabbarlı Henri Vodsvort Lonqfelloğun yuxarıda adı keçən poemasını “Rövşənbəy-Koroğlunun atlanışı” adı ilə ilk dəfə “İnqilab və Mədəniyyət” jurnalında (1928, №6 -7, səh. 54-55) çap etdirmişdir. Daha sonra həmin poema Cəfər Cabbarlının seçilmiş əsərləri cild 1-də yer almışdır [1; 18-20]. Poema dilimizə orijinaldan deyil, rus dilindən çevrildiyi üçün poetikliyi ilə yanaşı sərbəstliyi ilə də diqqəti çəkir. Cəfər Cabbarlı Qıratın tərifləri ilə bağlı beytlərdə

tərcüməçi sərbəstliyinin geniş imkanlarına arxalanmış, məşhur Amerika şairi Lonqfellowun romantik ruhundan onun şeirinə yeni nəfəs vermişdir. Lakin Cəfər Cabbarlı nə səbəbdənsə Lonqfellowu məşhur ingilis şairi kimi təqdim edir. Həmin poemanın dilimizə tərcüməsi belədir:

İldırım çaparlı, külək gedişli
Qırat yerimirdi, sanki uçurdu,
Üzərində igid, qoçaq Koroğlu
Baş götürüb düşmənlərdən qaçırdı.
Basılmış vuruşda, üz qoymuş dağa;
Vaxt olmamış yoldaşların bulmağa.
Acıqlı düşməndən xilas olmağa,
Saxlanacaq bir yer istər, aman, hey! [1, 18].

Vasitəçi dildən çevrilməsinə baxmayaraq Cəfər Cabbarlının bu poetik sərbəstliyi ilə seçilən tərcüməsi Azərbaycan tərcümə ədəbiyyatı xəzinəsinə ən gözəl töhfədir.

Bu tərcümədə orijinalın vəznı, ritmi, ahəngi Lonqfellowun hadisə və təfərrüatların ifadə vasitəsi heç də tərcümənin bədii keyfiyyətini artırması demək deyildir. Mütərcim sadəcə olaraq orijinalın bədii və poetik çalarını qorumağa çalışmış, orijinalın üslubunu olduğu kimi verməyə səy göstərmişdir. Henri Lonqfello müqayisəli şəkildə verdiyimiz bəndləri Azərbaycan dilindən ingiliscəyə çevrilmiş mətnindən iqtibas etdiyinə görə dilimizin poetik üslub və formasını saxlamışdır. Amerikalı şairin “Koroğlu” dastanına müraciəti və ondan iqtibası Azərbaycan folklor ənənəsinin tanınmasına xidmət etməklə yanaşı Amerika – Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin birbaşa öyrənilməsinə də yardım etmişdir.

Henri Lonqfellowun yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında əsaslı şəkildə öyrənilməsə də qeyd etdiyimiz kimi onun “Koroğlu” dastanının bir qolu əsasında yazdığı “Rövşənbəy – Koroğlunun atlanışı” şeiri dilimizə ötən əsrin əvvəllərində Cəfər Cabbarlı tərəfindən dilimizə çevrilmişdir. 1985-ci ildə həmin şeirə professor Şahin Xəlilli yenidən müraciət etmiş və dilimizə tərcümə edərək “Ədəbiyyat və İncəsənət” qəzetində dərc etdirmişdir. 1998-ci ildə “Rövşənbəy –

Koroğlunun atlanışı” şeri C.Cabbarlı tərcüməsində təkrar “Azərbaycan” qəzetinin 12 aprel nömrəsində nəşr olunmuşdur.

Həmin ilin yanvarında adı keçən şeirlə bağlı Tamilla Əliyevanın “Amerikalı şair Henri Lonqfello “Koroğlunu sevirmiş...” XIX əsrdə qələmə aldığı Rövşən bəyin – Koroğlunun atlanışı” şeri haqqında yazdığı məqalə dərc olunmuşdur. 2007-ci ildə isə Nuranə Nuriyevanın “Koroğlunun Amerika səfəri və ya Amerika şairinin “Koroğlunamə”si adlı məqaləsi “Dil və Ədəbiyyat” Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnalının 55-ci sayında çap edilmişdir. Göründüyü kimi amerikalı şairin yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında monoqrafik planda olmasa da, diqqətdən kənarda da qalmamışdır [2; 3; 5].

Henri Lonqfello ilk Amerika şairidir ki, Azərbaycan mədəniyyətinə, o cümlədən ədəbiyyatına maraq göstərmişdir. Şairin “Yerlər haqqında şeirlər” adlı toplusuna, Rusiya ilə yanaşı Qafqaz və Krıma da geniş yer ayırmışdır.

Alim - filoloq kimi də tanınan Lonqfellowun otuz bir cildlik “Yerlər haqqında şeirlər” (*Poems of Places*, 1876-1879) kitabında dünya poeziyasında təbiət təsvirinə həsr olunmuş şeirləri toplanmışdır. Bu antalogiyanın iyirminci cildi Rusiyaya həsr edilmişdir. Onu da qeyd edək ki, onun məşhur Azərbaycan dastanı “Koroğlu”nun təsiri altında yazdığı “Rövşənbəy-Koroğlunun atlanışı” (*The Leap of Roushan beg*) adlı şeri də bu kitaba daxildir.

Henri Lonqfello uzaq keçmişdə olan hadisə və qəhrəman obrazlarını yaratmağı sevirdi. Lakin bütün bunlar şairi yalnız qeyri-adi koloriti ilə deyil, həmçinin sosial və əxlaqi kolliziyaları ilə də cəlb edirdi. Onu eyni zamanda ekzotik material da maraqlandırır ki, bunun da səbəbi müasir Amerikaya olan ikili münasibət idi. Henri Lonqfello digər Amerika yazıçıları kimi mədəniyyətə quru və düşməncəsinə münasibət göstərən ideallara qarşı çıxırdı.

Dövrünün siyasi hadisələri haqqında müqayisə ediləcək dərəcədə az yazan Lonqfellowu daha çox köləliklə mübarizə narahat edirdi. Şair öz hisslərini və siyasi dünyagörüşünü “Gəmi tikintisi” (*The Building of the Ship*) şeirində belə ifadə etmişdir:

Then the master,

*With a gesture of command,
Waved his hand,
And at the word,
Loud and sudden there was heard,
All around them and below,
The sound of hammers, blow on blow,
Knocking away the shores and spurs.
And see! She stirs! [16, 1324].*

Henri Lonqfellowun son şeirlər toplularında bədbin notlar duyulur. Sanki şair həyatdan bezmiş, yorğun və ölümün hər an gələcəyini hiss edərək şeirlərini yazmışdır. Ölümündən bir qədər əvvəl o “San-Blasın zəngləri” şeirini yazır. Şair oxucusuna demək istəyir ki, köhnə dünya yenisi ilə əvəz olunacaq və o yeni dünya da yeni doğacaq günə bağlıdır.

Henri Lonqfellowun pessimizmi onun 1855-ci ildə yazdığı “İtirilmiş gəncliyim” (*My Lost Youth*) şeirində daha qabarıq şəkildə özünü göstərir:

*Often I think of the beautiful town
That is seated by the sea;
Often in thought go up and down
The pleasant streets of that dear old town
And my youth comes back to me.
And a verse of Lapland song
Is haunting my memory still.
“A boy’s will is the wind’s will.
And the thoughts of youth are long, long thoughts” [15, 1326].*

Şair Henri Vodsvert Lonqfellowun ədəbi fəaliyyətini elə bu şeirlə yekunlaşdırmaqla onun irqi və milli məsələdə mübariz, əsil humanist və demokrat olduğunu da sübut etmiş olarıq. Henri Vodsvert Lonqfellowun yaradıcılığının ümumi səciyyəsi və aparıcı istiqamətləri, xüsusən də onun poetik irsinin məğzi, ideya-estetik əhatəsi, bədii-üslubi keyfiyyətlərinin tədqiqi əsas verir deyək ki, şair

öz dövrünün bir şairi kimi ABŞ ədəbiyyatını yeni fikir və ideyaları ilə zənginləşdirən mahir sənətkar idi.

Fəsil 2. H.V. Longfellowun “Hayavata haqqında nəğmə” poemasının poetikası

Henri Vadsvort Lonqfello hələ sağlığında geniş tədqiqat obyektinə çevrilən yazıçılardandır və əsərlərinin hər birinə qısa da olsa rəy və resenziyalar yazılmışdır. Onun yaradıcılığı ətrafında ədəbi mübarizə ilk dəfə 1842-ci ildə “Köləlik haqqında şeirlər” silsiləsi çapdan çıxdıqdan sonra başlamışdır. Baxmayaraq ki, mətbuat kəskin şəkildə quldarlıq əleyhinə olan motivləri pislədi, lakin ölkənin qabaqcıl ictimaiyyəti yeni çıxmış toplunu ürəkdən algısladı. Demək olar ki, bütün iri mətbu orqanları Lonqfellowun şeirlərinə səs verdilər. Çünki şair dövrün ən aktual problemi olan köləliklə mübarizə aparırdı. Kitab ətrafında gedən kəskin müzakirələr Lonqfellowu ölkənin məşhur şairlərindən birinə çevirdi. Şairin qələminə mənsub olan digər əsərlər də öz növbəsində geniş mübahisə və müzakirələrə səbəb olmuş, Amerika ədəbi tənqidindən yan keçməmişdi [12].

Bir çox tədqiqatçıların fikrincə Henri Lonqfello “Kalevala” eposu ilə F.A.Şifnerin 1852-ci ildə çıxmış almanca tərcüməsində tanış olmuşdur. Hələ yazıçı 1854-cü ilin 5 iyununda eposun alman nəşrinə yazdığı qeydində göstərirdi: “Mən fin eposu olan “Kalevala”-nı böyük həvəslə, oxuyuram. O sadəcə olaraq heyranedicidir” [30, 234].

Henri Lonqfelloya dünya şöhrəti qazandıran “Hayavata haqqında nəğmə” (*The Song of Hiawatha*, 1855) epik poeması hindu xalqı və onun əsatirləri ilə bağlıdır. “Hayavata haqqında nəğmə” Lonqfellowun ən orijinal əsəri olmaqla yanaşı onun yaradıcılığının səciyyəvi xüsusiyyətlərinin və bədii ustalığının ən gözəl nümunəsidir.

2.1. “Hayavata haqqında nəğmə” poeması Amerika ədəbi tənqidində

Daha geniş həcmli ədəbi mübarizə Lonqfellowun “Hayavata haqqında nəğmə” poeması işıq üzü gördükdən sonra başlayır. Poema üzərində çalışmasını 1855-ci ilin oktyabrında bitirən şair, həmin ilin 10 noyabrında artıq kitabı nəşr etdirir. Elə həmin gün Lonqfello gündəliyində belə bir qeyd aparır: “Bu gün “Hayavata haqqında nəğmə” Tikner və Fildz tərəfindən nəşr olundu. Onlar mənə bildirdilər ki, beş minlik tirajın dörd mini artıq paylanmışdır. Onlar üç minlik yeni tiraj sifariş etdilər” [32, 290]. Artıq ilk dörd həftədə 10000 nüsxə, yarım ildə 30000,

iki ilə isə 100000 nüsxə kitab satılmışdır. Bu da o dövrlük Amerika üçün inanılmaz uğur demək idi.

Amerika və ingilis mətbuatında poemanın ideya-bədii dəyəri haqqında müxtəlif fikirlər söylənir. Xüsusilə əsərə karel-fin eposu olan “Kalevala”nın təsirindən danışılır. Henri Vodsvort Lonqfellowun poemasının “Kalevala” ilə əlaqəsini demək olar ki, bütün tədqiqatçılar qeyd edirlər. Bir sıra alimlər təsdiq edirlər ki, Lonqfello karel-fin eposunu olduğu kimi kalka etmişdir. Lakin bu müəlliflər tərəfindən aparılan müqayisəli analiz dəqiq qiymət vermək üçün əsas vermirdi [13; 33; 34; 39].

Şair özü bu oxşarlığın bir sıra epizodlarının səbəbini izah etmişdir. Dostlarına yazdığı məktublarda, gündəlikdəki qeydlərində Lonqfello təkidlə qeyd edirdi ki, o sırf hindu mənbələrinə müraciət etmişdir. Onun əsas folklor qaynağı Henri Rou Skulkraftın topladığı əfsanələr olmuşdur. “Kalevala”da isə Lonqfello materialın işlənməsinin metodik prinsipini gördüyündən ondan yalnız bu baxımdan bəhrələnmişdir.

1855-ci il noyabrın 29-da “*New-York Commercial Advertiser*” qəzetinin redaktoruna ünvanladığı məktubda Lonqfello etiraf etmişdi ki, o “Kalevala”nın hindu əfsanələrinin təsviri üsuluna görə təqlid etmişdir [19, 76].

Lakin Lonqfellowu daha çox Henri Rou Skulkraftın poemaya olan münasibəti maraqlandırır. O, 1855-ci ilin on dörd dekabrında Henri Rou Skulkrafta məktub yazır və ona “Hayavata haqqında nəğmə” poemasının bir nüsxəsini göndərir. Henri Lonqfello ona qiymətli folklor materialı üçün təşəkkürünü və minnətdarlığını bildirir. Şair, həmçinin məktubda onu da etiraf edirdi ki, məhz Henri Rou Skulkraftın əməyi sayəsində o “Hayavata haqqında nəğmə” əsərini ərsəyə gətirmişdir. O eyni zamanda təsdiq edirdi ki, onun qədim hindu əfsanələri əsasında yazdığı poemasını bəzi tənqidçilər “Kalevala” ilə oxşarlığını təsdiqləyirlər. 1855-ci il 19 dekabrda Henri Vodsvort Lonqfello cavab məktubu alır ki, məktubda Henri Rou Skulkraft Lonqfelloya kitab üçün təşəkkür edir və əsəri yüksək qiymətləndirir. Henri Rou Skulkrafta görə hələ heç bir yazıçı hinduların gerçək obrazını, məişət və həyat tərzini onun qədər dəqiq təsvir edə bilməmişdir.

Henri Rou Skulkraft dəfələrlə “Hayavata haqqında nəğmə” poemasının hindu folkloru əsasında yazıldığını təsdiqləmişdi. O, 1855-ci ilin on bir dekabrında müəllifi müdafiə məqsədilə məqalə yazaraq Lonqfellowun poemasına qarşı çıxan Tomas Porteri tənqid edir və kifayət qədər əsərdə hindu əfsanələrindən istifadə olunduğu haqda maraqlı faktlar gətirir. Poemada Manabozo, Hayavata, Mondamin, Çaybayabos, Kvazinda, Po-Pok-Kivis, Yaqu və digərləri haqqında istifadə olunan əfsanələr qış gecələrində hindu qəbilələri arasında nəql olunardı və Henri Rou Skulkraftın təsdiq etdiyinə görə onları heç vəchlə fin mənbələri ilə qarışdırmaq olmaz.

Henri Rou Skulkraftın fikrincə Lonqfello sübut etdi ki, aborigenlərin folklor və incəsənəti Amerika milli ədəbiyyatının yaranması üçün əsas mənbə hesab olunmalıdır [26].

“Hayavata haqqında nəğmə” poeması ətrafında mübahisələr XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq XX əsrin əvvəllərinə qədər davam etmişdir. “Kalevala”nın təsiri haqqında sual əsərin ingilis dilinə tərcüməsindən sonra meydana çıxmışdı. Əvvəlcə bu əsəri Krouford, sonra isə Korbi tərcümə etmişdi.

Henri Vordsvord Lonqfellowun yaradıcılığını araşdıran digər tədqiqatçı E.Moyn belə hesab edir ki, “Kalevala”nın bədii manera və poetikasından bəhrələnən şair haqlıdır, çünki hər iki əsər əslində ilk insan icmasının adət-ənənəsini, həyat tərzini əks etdirir. Öz mövqeyini əsaslandırmaq məqsədilə Moyn qeyd edir ki, əsərə rəy verən alimlər yalnız hindu əsatirləri ilə fin əfsanələrinin oxşarlığını deyil, hətta yunan mifologiyası və bibliyadakı rəvayətlərlə də yaxınlıq görürlər [44, 275].

Ümumiyyətlə, bir sıra xarici tədqiqatlar, monoqrafiya və məqalələrdə Lonqfello yaradıcılığının tədqiqatçıları poemanın hindu mənbələri əsasında yazılması fikrini tam olaraq qəbul etmirlər. Bununla yanaşı Amerika ədəbiyyatşünaslığında belə fikir də mövcuddur ki, Henri Vordsvort Lonqfello bir yazıçı kimi bütünlüklə Avropa ədəbi ənənələrinin təsiri altında yazıb-yaratmışdır. Belə ki, o öz əsərlərinin obrazlarını Avropa poeziyasından götürülmüşdür. Bir çox Amerika ədəbiyyatçılarının fikrincə isə Lonqfello həyatdan uzaqlaşmış estetik yazıçılar məktəbinin – bramin mədəniyyəti adlandırılan nümayəndəsidir. Lakin

bununla belə Henri Vordsvort Lonqfello Amerika ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndəsi olaraq bu gün də tədqiq olunur və öyrənilir.

Keçmiş rus-sovet ədəbi tənqidində də Henri Vordsvort Lonqfello yaradıcılığı geniş şəkildə araşdırılmışdır. Hələ 1856-cı ildə «*Современник*» jurnalında “Hayavata haqqında nəğmə” poemasına yüksək qiymət verilmişdi. «*Современник*» jurnalında poemanın poetik keyfiyyəti yüksək dəyərləndirilmişdir. Xüsusilə poemanın şeri və musiqili səslənişi haqqında məqalədə deyilir: “Bu qafiyəsiz şeridir, lakin musiqi ilə doludur” [38, 536].

Henri Vordsvort Lonqfello yaradıcılığının analizi haqqında ikinci bir məqalə 1860-cı ildə yenə də «*Современник*» jurnalında çıxır. “Amerika şairləri və roman ustaları” adlı bu məqalənin müəllifi tərcüməçi – inqilabçı M.L.Mixaylov idi.

Ümumi şərh xarakterli məqalələrdən başqa Henri Vordsvort Lonqfellowun yaradıcılığı ilə bağlı yenə də «*Современник*» jurnalında XX əsrin əvvəllərində rus ədəbi tənqidində iki maraqlı məqalə dərc olunmuşdur. Bunlardan birincisi 1911-ci ildə V.Svyatlovskinin yazdığı məqalədir ki, müəllif Hayavata haqqında əfsanənin tarixi-etnoqrafik qaynaqlarını izləyir. Müəllifin fikrincə Henri Vordsvort Lonqfello tarixi və etnoqrafik baxımdan səhvə yol versə də, hindu qəbilə başçılarından biri olan Hayavatanın obrazını ustalıqla və poetik şəkildə canlandıra bilmişdir. Onun həddən artıq gözəl poemasında XV əsr İrokezlər qəbiləsinin kəskin qanunsevər başçısı və birləşdiricisinin real silueti əvəzinə nə isə yeni bir Hamlet, ya da Kanada Buddası yaranmışdır. Lakin bu obraz çox cəlbedici alınsa da tarixi gerçəklikdən çox uzaqdır [43].

“Hayavata haqqında nəğmə” poeması haqqında daha bir maraqlı məqalə 1916-cı ildə məşhur alim-etnoqraf V.İ.Yoxelson tərəfindən yazılmışdır. O bu məqaləsində Lonqfellowun istifadə etdiyi mənbələr – tarixi, etnoqrafik və folklor materiallarını analiz edir. V.İ.Yoxelson kifayət qədər böyük və dəyərli etnoqrafik materiallardan nümunə gətirir, poemanın bədii-etnoqrafik şərhini verir [38; 40].

Rus-sovet ədəbi tənqidində “Hayavata haqqında nəğmə” poeması hər şeydən əvvəl hindu folkloru, əsatir və rəvayətlərinə əsaslanaraq yarandığı qeyd olunur. Poemanın rus dilinə tərcüməçisi İ.A.Buninin tərcüməsi ilk dəfə 1896-cı ildə

çıxmışdır. Ona qədər poema qısa parçalar şəklində rus dilinə D.M.Mixaylovski tərəfindən çevrilmiş və «*Отечественные записки*» jurnalında 1868-1869-cu illərdə dərc olunmuşdur [61].

Henri Vodsvort Lonqfellowun yaradıcılığının tədqiqi ilə əsaslı şəkildə məşhur rus-sovet alimi akademik M.P.Alekseyev məşğul olmuşdur. Bundan başqa Henri Vodsvort Lonqfello yaradıcılığını dərinlən tədqiq edən alimlər arasında V.İ.Yermolayeva, A.V.Vaşenko, B.Tomaşevski, M.Kasatkina, A.Enqelke və digərlərinin də adını çəkə bilərik. Şairin altmış ildən artıq bir dövrü əhatə edən yaradıcılığı rəngarəng obrazlarla doludur. Amerika inqilabının qəhrəmanlarını vəsf edən şair onların əməyini dəyərləndirməklə yanaşı dini fanatizmə və millitarizmə qarşı çıxır [44; 46].

Poema hindu folklorunun əsasında yazılmışdır. Henri Lonqfello Şimali Amerika hinduları arasında məşhur olan xalq qəhrəmanını, Hayavatanın həyatı igidliyi və mübarizəsindən bəhs edən çoxlu nəğmə və əfsanələri toplamış, onları bədii cəhətdən yenidən işləmişdir. Poemada “onun heyratəmiz tərzdə anadan olmasından və böyük həyatından bəhs edilir:

*“There he sang of Hiawatha,
Sang the Song of Hiawatha,
Sang his wondrous birth and being,
How he prayed and how he fasted,
How he lived and toiled, and suffered,
That the tribes of men might prosper,
That he might advance his people!”* [18, 35].

Hayavata surəti müəllifin təxəyyülünün məhsulu deyil. Hayavata XV əsrdə yaşamış, İrokezlər qəbiləsinə mənsub olan hindu xalqının rəhbərlərindən biridir. Hindu folklorunda Hayavata əfsanəvi qəhrəman kimi təsvir edilmişdir. Lonqfello da öz poemasında tarixi həqiqətlərdən çox uzaqlaşmır. Henri Lonqfello Hayavatanın sərgüzəştlərini aydın, cəsarətli, fantastik fikirlərin, dərin xalq müdrikliyi ilə çarpazlaşdığı sehirli bir nağıl, şairanə bir əfsanə kimi şərh edir. Henri Vodsford

Lonqfellowun qəhrəmanı qeyri-adi varlıqdır. O, ecazkar bir qüdrətə, xariqüladə bir ağıla və cəsarətə malikdir. Poemada oxuyuruq:

*Out of childhood into manhood
Now had grown my Hiawatha,
Skilled in all the craft of hunters,
Learned in all the lore of old men,
In all manly arts and labors
Swift of foot was Hiawatha; [18, 58-59].*

Hayavata bütün qüvvəsini, zəkasını və bacarığını insanların səadətinə sərf edir. O, əsil xalq qəhrəmanıdır. Hayavatanın simasında, onun fəaliyyətinin səciyyəsinə xalqın ən yaxşı xüsusiyyətləri ümumiləşdirilmişdir. Hayavata öz xalqının səadəti uğrunda vuruşan mübarizdir. Zorakılıq və ədalətsizlik onu hiddətləndirir:

*You shall hear how Hiawatha
Prayed and fasted in the forest,
Not for greater skill in hunting,
Not for greater craft in fishing,
Not for triumphs in the battle,
And renown among the warriors,
But for profit of the people,
For advantage of the nations [18, 67].*

Henri Lonqfello sadə adamın əmək fəaliyyətini şairanəliklə təsvir edir. O, Hayavatanın və onun qəbiləsinin əmək qəhrəmanlıqlarını tərənnüm edir. Hayavata hindulara ovçuluq və əkinçiliyi öyrədir, yazı icad edir, həkimliyin sirrini açır, heyvanları əhilləşdirir. Hayavata onu əhatə edən təbiətin həyatını tamamilə aydın şəkildə başa düşür. Meşə heyvanlarının və quşların səsini tanıyır; suların şırıltısı, küləyin vıyılması ona çox şey söyləyir:

*Then the little Hiawatha
Learned of every bird its language,
Learned their names and all their secrets,*

*How they built their nests in Summer,
Where they hid themselves in Winter,
Talked with them whene'er he met them,
Called them "Hiawatha's Chickens" [18, 42].*

"Hayavata haqqında nəğmə" əsərini oxuyarkən, poemada Şimali Amerikanın təbii mənzərələrinin şairanə təsvirlərini görürük. Meşələrin sehirli toranlığı, şəfəqlərə qərq olmuş dərələr göz qabağında canlanır, coşqun sellərin, tufanların, dağlardakı göy gurultularının, qıjıltı ilə axan çayların səsinə eşidirik. Təbiət Henri Vodsverd Lonqfellowun kitabının səhifələrində canlanır, bu isə onun dillə deyilməsi mümkün olmayan bir ustalığıdır.

Hayavatanın həyatı və igidlilikləri, onun xalqının taleyi epik təhkiyə ilə verilir. Buraya lirik səciyyəli səhnələr və təsvirlər də əlavə olunur. Bu cəhət, birinci növbədə, Hayavatanın gözəl Minnehahaya bəslədiyi məhəbbət səhnələrinin təsvirində özünü göstərir.

Henri Lonqfellowun poeması hindu qəbilələrinin qədim məişəti, özlərinə məxsus həyat tərzini doğru təsvir etdiyinə görə maraqlıdır. Şair İrokez qəbiləsinin üzvlərinin iş günlərindən, şənliklərindən danışır, onların geyimlərini və bayram qaydalarının şairanə gözəlliyini verir. Beləliklə, "Hayavata haqqında nəğmə" əsəri həyatı daha çox geniş miqyasda əhatə edir ki, bu da onun böyük məziyyəti kimi qiymətləndirilməlidir. Henri Vodsverd Lonqfello detalların səhih təsviri ilə poetik xəyalı, dəqiq təsvirlərlə fantaziyanı məharətlə uzlaşdırı bilir.

Poemanın qəhrəmanlarının surətləri böyük təsir gücünə malikdir. Bu cəhət yalnız əsərin mərkəzi qəhrəmanı olan Hayavataya aid deyildir. Poemada Hayavatanın dostları - cəsur döyüşçü, zərif qız və musiqiçi Çaybayabos, həmçinin qoçaq, sadəqəlb və qüdrətli Kvazind kimi surətlər heç də əsas qəhrəmandan az təsvir edilməmişdir. Gözəl Nokomisin, boylu-buxunlu, çevik Venonun və zərif Minnehahanın surətləri şairanədir.

Henri Vodsverd Lonqfellowun poemasının qəhrəmanları yalnız öz xalqının azadlığını arzulamaqla kifayətlənməyən, bu uğurda mübarizə aparan qüvvətli və cəsur adamlardır. Poemanın son hissəsində Hayavata hinduları bütperəstlikdən

döndərib xristian etmək məqsədi ilə qəbiləyə gələn xristian missionerini alqışlayır ki, bu da poemanın ümumi ahənginə uyğun gəlmir. Hayavata öz qəbiləsinin adamlarını ağ dərililərlə dostluq şəraitində yaşamağa və onların ağıllı məsləhətlərinə qulaq asmağa çağırır. Poemanın son misralarında özünü göstərən hər şeyi xristiyanısağa bağışlamaq əhval-ruhiyyəsi, poemanın 21-ci fəslində “Ağ adamların izi” (*The White Man's Foot*) fəslində təsvir edilən hadisə ilə, yəni Hindu qəbilələrini qıran ağların qəddarlığının təsviri ilə ziddiyyət təşkil edir [18].

Beləliklə, şair müstəmləkəçilərlə hinduların qarşılıqlı əlaqəsini tarixi nöqteyi-nəzərdən düzgün təsvir etmir. “Hayavata haqqında nəğmə” poeması dünyanın bir çox dillərinə tərcümə edilmiş və həmçinin tədqiq edilmişdir.

2.2. “Hayavata haqqında nəğmə” poemasının yaranma səbəbləri qaynaqları və məzmunu

Amerikalılar hinduları mədəni qüvvə kimi yalnız XIX əsrdən qəbul etməyə başlamışlar. İngilis müstəmləkəçiləri adətən belə hesab edirdilər ki, ən yaxşı hindu ölü hindudur. Ona görə də onlar bütöv bir etnosu məhv etməklə onun mənəvi sərvətlərini də yer üzündən silmişlər. Əgər bu gün hindu ənənəsi məşhurlaşmışsa o da yalnız ağ dərililərin zövqünə uyğun olaraq romantikləşmiş şəkildə olmuşdur. Hətta Ceyms Fenimor Kuper belə hindulara olan marağını şəxsiyyətlər üzərində cəmləmiş, ənənələrə və incəsənətə sadıq qalmamışdır. Bu sahədə yalnız Henri Rou Skulkraft ilk addım ataraq Amerika hindu qəbilələrinin rəvayət və nəğmələrini toplamışdır.

Artıq 1830-cu illərdə Henri Rou Skulkraftın gərgin əməyi sayəsində xeyli folklor materialı əldə olunmuş və dərc edilmişdir. Romantizm dövrünün nümayəndəsi olan Henri Rou Skulkraftın əməyini dəyərləndirən araşdırmaçılar onun öz topladığı material əsasında təsdiq etdilər ki, əslində müəllif faktları yeri gəldikcə dəyişmiş, bəzən də onlara əlavələr etmişdir. Təbii ki, o ayrı-ayrı qəbilələrin rəvayətlərini bir-birinə qarışdırmışdır. Buna baxmayaraq Skulkraft amerikalılar qarşısında böyük xidmət göstərmişdir. O müəyyən mənada hindu folkloru ilə oxucusunu tanış etmişdir. Henri Rou Skulkraftın əsərini əsas mənbə kimi qəbul edən

Henri Vodsverd Lonqfello öz məşhur poeması “Hayavata haqqında nəğmə”ni yazmışdır.

Lakin XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində görkəmli etnoqraflardan ibarət qrup hinduların həyatını və folklorunu əks etdirən həqiqi material əldə etmişlər. Onlar dəqiq qeydlər aparmaqla yanaşı, bir çox mənbələri orijinalda toplamışlar [59].

Hinduların yazılı ədəbiyyatı olmamışdır. Yalnız Amerika hindularının – delavarların tarixi xronikası olan “Valam Olum” (*Valam Olum* – delavarcadan tərcümədə “Qırmızı qeyd” adlanır. Burada hindu – delavarların *lenni-lenape* əcdadlarına aid dünyanın yaranması tarixi və onların Amerika kontinentinə miqrasiyasından danışılır. Bu xronikanın hər 136 piktoqrafik tarixinə *lenape* dilində müəyyən olunan şeir uyğun gəlir. Əgər *lenape* başçılarının sayı və ABŞ-a avropalıların gəlişinin təsviri ilə bitir.) mövcuddur ki, onu da ədəbiyyat baxımından deyil, tarixi və linqvistik baxımdan dəyərləndirirlər. Bədii dəyəri olan rəvayətlər isə şifahi şəkildədir. Ümumilikdə amerikalı aborijenlərin bütün ədəbi formalara aid yaradıcılıqları – lirika, epik nəğmələr, andlar, əsatirlər, sehirli nağıllar, hətta tapmaca və atalar sözləri mövcuddur. Bu əfsanələr 1630-cu illərdə yezuirlərin hesabatında qeydə alınmışdır və yüz il ərzində cüzi halda dəyişikliyə uğramışdır.

Adı keçən hindu eposunun digər eposlarla bənzərliyi səbəbindən Lonqfello qeyd etdiyimiz kimi çətinliklərlə üzləşmişdir. Belə ki, istifadə olunan rəvayətlərdəki daxili əlaqənin olmaması səbəbindən şair öz epik süjetini yaratmaqla əfsanə və əsatirləri birləşdirmək məcburiyyətində qalmışdır. Təhkiyəni folklor epik ənənəsinə yaxınlaşdırmaq məqsədilə Lonqfello nağılçı və musiqiçi “Navadaha obrazını yaratmışdır. Şairin Amerikalı tədqiqatçıları məhz bu obrazın simasında Henri Rou Skulkraftı tanımışlar. Poemadakı əfsanə və nağıllar Navadaha tərəfindən söylənir. Müəllif özünə isə poemada çox cüzi rol ayırmışdır. O, sadəcə olaraq nağılçının dilindən eşitdiklərini şərh edir. Təhkiyənin mərkəzində xalq qəhrəmanı özünü xalqı uğrunda fəda etməyə hazır olan, ilahi qüvvə və gücə malik Hayavata durur.

Henri Vodsverd Lonqfellonun dostu və bioqrafi olmuş Corc Ostinin fikrincə şair poemanın ilkin variantını əsaslı şəkildə dəyişmişdir. Buna da səbəb onun 1854-

cü ildə F.A.Şifnerin tərcüməsində oxuduğu “Kalevala” eposu olmuşdur. Məhz “Kalevala” eposunda Henri Vodsvord Lonqfello ona lazım olan nümunəni tapmışdır. Belə ki karel – fin eposunun tərtibçisi Elias Lyonnrotun əməyini yüksək qiymətləndirən Henri Vodsvord Lonqfello da onun kimi yeganə çıxış yolunu çoxsaylı əfsanə və rəvayətləri bir epik əsərdə birləşdirməkdə görür.

Elias Lyonnrotun əməyini yüksək qiymətləndirən Henri Vodsvord Lonqfello da onun kimi yeganə çıxış yolunu çoxsaylı əfsanə və rəvayətləri bir epik əsərdə birləşdirməkdə görürdü. Baxmayaraq ki, Elias Lyonnrotun folklor materialı bir qədər fərqli idi, lakin hindu əfsanələrinin bir çoxu yenə də fin və karellərin mifologiyasını xatırladırdı. Bu hər şeydən əvvəl, onunla izah olunurdu ki, Amerika Birləşmiş Ştatlarının böyük göl adlanan rayonunun təbiəti və iqlim şəraiti Kareliya ilə bənzərlik təşkil edir. İkincisi qədim hindular və karellər demək olar ki, eyni həyat tərzini sürürdülər. Onlar balıqçılıq, mal-qara, ovçuluq və əkinçiliklə məşğul olurdular. Ona görə də təbii haldır ki, bu xalqların mənəvi mədəniyyətlərində bir çox oxşar cəhətlər mifologiyalarında da birləşir.

Burada “Kalevala” və ümumilikdə xalq poeziyasına xarakteristika vermiş Pol Lafarqı xatırlamaq yerinə düşər: “Adsız kütlə “İliada”nı, Nibelunqlar haqqında nəğmə”, Romansero”, “Kalevala” kimi qəhrəmanlıq poemalarını, insan ruhunun və şərəfinin işığı olan əsərləri yaratdı. Xalq nəğmələri ümumiyyətlə yerli xarakter daşıyır. Süjet kənardan da götürülə bilər. Lakin bu o zaman mümkün olar ki, onu özününküləşdirənin ruhuna və adət-ənənəsinə uyğun olsun” [54, 43].

Bununla onu qeyd etmək istərdik ki, hindu mifologiyasının süjet, motiv, obrazları və “Kalevala”dakı runlar digər xalqların da folklorunda vardır. Məsələn; “Hayavata haqqında nəğmə” poemasında “Hayavatanın göz yaşları” (*Hiawatha's Lamentation*) fəslində Hayavatanın dostu nəğməkar Çaybayabos böyük Gölün ruhları ilə buz vasitəsilə əlaqə yaradır. Eyni motiv “Kalevala”da var. Poemada oxuyuruq:

*In those days the Evil Spirits,
All the Manitos of mischief,
Fearing Hiawatha's wisdom,*

*And his love for Chibiabos,
Jealous of their faithful friendship,
And their noble words and actions,
Made at length a league against them,
Hiawatha wise and wary,
Often said to Chibiabos,
“O my brother! Do not leave me,
Lest the Evil Spirits harm you!” [18, 145-146].*

Irokezlərin mifologiyasında Tronhovayahon haqqında belə bir epizodun təsviri verilir ki, qəhrəmanın balaca qardaşı, qəddar Taviskaron günəşi oğurlayır və yer üzünün işığını özü üçün gizlədir. Lakin müdrik sehirli gücün köməyi ilə günəşi azad edir və onu öz yerinə qoyur. Eyni oxşar epizod “Kalevala” eposunda da vardır. İbtidai hinduların və qədim karel-finnlərin əfsanə və rəvayətləri hər şeydən əvvəl sadə əməkçi xalqın arzu və istəklərini əks etdirir. Hər iki xalqın folklor ənənələrinin analizi və müqayisəsi göstərir ki, Lonqfello çox məharətlə hinduların həyat və məişətini nəzmə çəkmiş, bununla yanaşı hindu xalqının poeziyasına da sadıq qalmışdır.

Hayavata obrazını yaradarkən şair alqonkisk qəbiləsindən olan Manabozo haqqında əfsanədən də bəhrələnmişdir. Bundan başqa Lonqfello ocibveyev, irokez, çippev və digər qəbilələrin də əfsanə və rəvayətlərinə müraciət etmişdir. Lonqfello alqonkiskli Manabozonun həyatı ilə bağlı epizodları təsvir edərkən irokezli Tronhovayahon və Hayavata ilə bağlı hadisələridə qələmə almışdır.

Poema “Sülh müştüyü” (*The Peace-Pipe*) fəslə ilə açılır. Burada Lonqfello tədqiqatçı-rəssam Ketlinin topladığı folklor və etnoqrafik materiala əsaslanmışdır. Bu fəsildə oxuyuruq:

*Ye who love a nation's legends,
Love the ballads of a people,
That like voices from afar off
Call to us to pause and listen,
Speak in tones so plain and childlike,*

*Scarcely can the ear distinguish
Whether they are sung or spoken; -
Listen to this Indian Legend,
To this Song of Hiawatha! [18, 35].*

Bu fəsildə təsvir olunan “Qırmızı daşların zirvəsi” və “Böyük Ruhun (Qitçi Manito) çağırışı epizodu da Lonqfellowun Missisipi çayı boyunca apardığı şəxsi qeydlərindən götürdüyü rəvayətlər əsasında yazılmışdır. Məhz burada, Missisipi çayı ətrafında hindular üçün simvolik olan dünyanın müştüyü yaranmışdır. Dakotların əfsanəsində deyilir ki, Böyük Ruh bütün hindu qəbilələrini bir yərə yığaraq Qırmızı daşların zirvəsinə qalxır və onun sıldırım qaya hissəsindən bir parça daş götürüb əlində fırladır, böyük müştük düzəldir və onu çəkir. Tüstü adamların başı üzərində burulur. Qitçi Manito onu şimala, cənuba, şərqə və qərbə istiqamətləndirir. O, insanlara deyir ki, onlar bu gözəl daşdan sülh müştüyü düzəltsinlər və heç vaxt bir-birlərinin üstünə tomoqavk və ya bıçaq çəsməsinlər. Henri Lonqfello sülh müştüyünün yaranması ilə bağlı əfsanəni və müştük çəkməni poetikləşdirmişdir. Bu təkcə dini ayin xarakterli deyil, həm də siyasi mənə daşıyır. Hindular yalnız dini ayinlər vaxtı deyil, həmçinin qəbilələr arasında sülh danışıqları aparanda da müştük çəkərdilər.

Henri Lonqfello bu əfsanəni demək olar ki, sözbəsöz təsvir etmişdir:

*From the red stone of the quarry
With his hand he broke a fragment,
Moulded it into a pipe-head,
Shaped and fashioned it with figures;
From the margin of the river
Took a long reed for a pipe- steam,
With its dark green leaves upon it;
Filled the pipe with bark of willow,
Breathed upon the neighboring forest,
Made its great boughs chafe together,
Fill in blame they burst and kindled;*

*And erect upon the mountains,
Gitche Manito, the mighty,
Smoked the calumet, the Peace – Pipe,
As a signal to the nations [18, 38].*

Henry Lonqfellowun poemasında Həyatın Sahibinin obrazı sırf folklor və etnoqrafik mənbəyə əsaslanır. O, güclü yaradıcı, xeyirxah hakimdir. O, bir ata kimi yaratdığı xalqlara mərhəmət hissi ilə yanaşır və onları müharibə və istibdada qarşı çıxmağa səsləyir:

*Gitchi Manito, the mighty,
The creator of the nations,
Looked upon them with compassion,
With paternal love and pity; [18, 40].*

Böyük Ruh müdrik və xeyirxah Hakimdir. O nahaq tökülən qanlardan, müharibə və zülmədən yorulduğunu etiraf edir:

*“Oh my children! My poor children!
Listen to the words of wisdom,
Listens to the words of warning,
From the lips of the Great Spirit,
From the Master of Life, who made you! [18, 40].*

Bütün xalqı bir yerə toplayan Gitçi Manito bir-birilərilə düşmənçilik edən qəbilələri qan tökməməyə müharibəyə son qoymağa səsləyir:

*“Bathe now in the stream before you,
Wash the war paint from your faces,
Wash the blood-stains from your fingers,
Bury your war-clubs and your weapons,
Break the red stone from this quarry
Mould and make it into Peace – Pipes,
Take the reeds that grow beside you,
Deck them with your brightest feathers,
Smoke the calumet together,*

And as brothers live henceforward! [18, 41].

Böyük ruhun bu gözəl sözlərində bütün poemanın sülhsever pafosu birləşir. Gitçi Manito beş qəbilə cəmiyyətinin yaradıcısı onondaqskların başçısı Hayavataya hindu qəbilələri arasında sülh və əminamanlığı qorumaq kimi mühüm bir missiya tapşırır.

Böyük Ruha müraciətlə Hayavata Qəbilə başçıları Şurasında və İrokezlər qəbiləsinin beş ağsaqqalı qarşısında çıxış edərək bildirir: “Biz ümumi maraqlarımızı irəli sürməli və ümumi təhlükəsizlik haqqında düşünməliyik. Ümumi bir İttifaqda birləşsək çox şey əldə edə bilərik. Əgər biz bunu edə bilsək onda düşmənləri torpaqlarımızdan qovarıq. Gəlin beş qəbiləmizi ümumi maraqlar naminə birləşdirək və heç bir düşmən bizə qalib gəlməsin. Biz qəlbən bu İttifaqa girməyə hazırıq. Əgər biz bunu etməsək heç zaman Böyük Ruh bizə gülümsəməyəcək. Adımız heç bir nəğmədə anılmayacaq. Qardaşlar bu Hayavatanın sözüdür. Mən belə deyirəm. Bu qədər.” Buna baxmayaraq Hayavata qarşısına qoyduğu məqsədə asanlıqla nail ola bilmir.

Poemanın dördüncü fəslı “Dörd Külək” (*The Four Winds*) adlanır. Burada alkonkinsklərin dörd külək Sahibi olan Şərq, Qərb, Şimal və Cənub haqqında rəvayəti poetik şəkildə ifadə olunmuşdur. Poemadakı “Dörd qardaş” – Mudcekivis və onun oğullarıdır. Mudcekivis nəhəng ayını Mişə-Mokvu öldürdüyü üçün böyük şöhrət və ölməz qəhrəman adı almışdır. Mudcekivis üzərində qələbə çaldığı düşməne müraciətlə belə deyir:

*Hark you, Bear! You are a coward,
And no brave, as you pretended;
Else you would not cry and whimper
Like a miserable woman! [18, 44].*

Bu epizod, həmçinin Hayavatanın qəddar Medcisohvanı öldürdüyü səhnə ilə eynidir. Alkonkinsklərin əsətinə görə Manabozo nəhəng bir quşu öldürür və onun boynundan vampumu çıxarır. “Vampum” (*Wampum*) sözü dəfələrlə poemada xatırlanır. Bu bir neçə qat muncuqdan düzəlmiş boyunbağıdır və əsasən dəniz mollyusklarının balıqqulağısından toplanaraq hazırlanır. Vampumdan müxtəlif

bəzək əşyaları – kəmər, sırğa, boyunbağı və başqa əşyalar düzəldilir. Wampum ticari müqavilə və əlaqələrdə mübadilə vahidi kimi işlədilirdi. Sülh müştüyü kimi wampum – kəmərinin də dini ayin və siyasi əhəmiyyəti var idi. Müqəddəs wampum – kəmərdən dini ayinlərdə, qəbilə arası ittifaq bağlamaqda geniş istifadə olunurdu. Wampumun necə yaranması haqqında alqonkinslər, irokezlər və digər qəbilələr arasında bir-birilə ziddiyyət təşkil edən əfsanələr mövcuddur.

Henri Lonqfello wampumun yaranışı tarixini Hayavatanın qəhrəmanlığı ilə bağlayır. Lakin o eyni zamanda wampumla bağlı əfsanəni Böyük ayının Mudcekivis tərəfindən öldürülməsi səhnəsində də xatırlayır. Poemada wampumla bağlı “Dörd külək” (*The Four Winds*) deyilir:

“Honor be to Mudjekeewis!”

Cried the warriors, cried the old men,

With the sacred Belt of Wampum,

From the regions of the North-Wind,

From the kingdom of Wabasso,

From the land of the White Rabbit [18, 42].

Küləklərlə bağlı obrazları Lonqfello – Şimal küləyi, vəhşi Kabibonokku və isti Cənub küləyi Şavondazini Henri Rou Skulkraftın əsərindən götürdüyü əfsanə əsasında yaratmışdır. Vəhşi, acıqlı Kabibonokka Lonqfellowun poemasında belə təsvir olunur:

But the fierce Kabibonokka

Had his dwelling among icebergs,

In the everlasting snow-drifts,

In the kingdom of Wabasso,

In the land of the White Rabbit [18, 46].

Henri Vordsvort Lonqfello əfsanənin əsas epizodlarını bədii şəkildə işləmiş, onu poetik mətnə salaraq demək olar ki, eyni ilə təsvir etmişdir. Yalnız Şinqebislə Kabibonokka arasında gedən çəkişmə bir az dəyişikliyə uğramışdır. Gecə küləyi öz təbii gücü ilə mübarizəyə qoşulur, lakin uğursuzluğa düçar olduğunu bilincə könüllü

olaraq döyüşdən çəkilmir. Henri Vordsvort Longfello bu səhnəni çox canlı və poetik bir dillə ifadə etmişdir:

*Forth went Shingebis, the diver,
Wrestled all night with the North Wind,
Wrestled naked on the moorlands
With the fierce Kabibonokka,
Fill his panting breath grew fainter,
Fill his frozen grasp grew feebler,
Fill he reeled and staggered backwards,
And retreated, baffled, beaten,
To the kingdom of Wabasso [18, 48].*

Henri Vordsvort Longfello əfsanənin obrazlarını “canlandırır” və onları çoxşaxəli edir. Cənub Küləyi obrazını, tutqun, yuxulu Şavondan götürdüyü əfsanənin motivləri əsasında yaratmışdır.

Əfsanədə Şavondazi fleqmatik və yaşlı bir adam kimi təqdim olunur. Onun baxışları daim Şimala sarı yönəlmişdir. Bir dəfə o orada gözəl gənc bir qadın görür. O bir neçə gün dalbadal eyni yerdə görünür və onun sarı buruq saçları Şavondazini heyran edir. Əvvəlcə o qadını seyr etməklə kifayətlənir. Lakin bir dəfə o görür ki, qadının başı ağ bir kütləyə - qara çevrilir. Şavondazi gənc qadını qardaşı Kabibonokiyə qısqanmağa başlayır və o qısa, amma davamlı olaraq köks ötürür. Onun nəfəsindən havada yüngül tozcuqlar əmələ gəlir, amma onun duyğu qabiliyyəti həmişəlik olaraq yoxa çıxır. Həqiqətdə isə cənub küləyi zəncirotunun yüngül tozcuqlarını sovurub aparırdı.

Əfsanədən fərqli olaraq Longfello poemasında Şavondazini kədər və məhəbbəti, incəliyi və ağrını, ayrılıq həsrətini duyan bir insan kimi təqdim edir:

*Listless, careless Shawondasee!
In his life he had one shadow,
In his heart one sorrow had he.
Once, as he was gazing northward,
Far away upon a prairie*

*He beheld a maiden standing,
Saw a tall and slender maiden
All alone upon a prairie;
Brightest green were all her garments,
And her hair was like the sunshine [18, 49].*

Beləliklə poemanın ilk iki fəslə "Sülh müştüyü" (*The Peace-Pipe*) və "Dörd külək" (*The Four Winds*) sırf etnoqrafik və folklor materialına əsaslanmışdır. Bədii, poetik formaya salınan bu əfsanələrdəki qədim hindu anlayışına aid olan sülh müştüyü, tütün, vampum – kəmər və digərləri simvolik mənə kəsb edirlər. Bu fəsillərdəki mifoloji material hindu mənbələrindən götürülmüşdür.

"Hayavatanın uşaqlıq çağ" (*Hiawatha's Childhood*) fəslində isə Henri Vordsvort Lonqfello folklor materialını əsaslı şəkildə dəyişərək öz bədii təxəyyülünü daha çox önə çəkmişdir. Burada poemanın qəhrəmanlarından olan Manabozo Henri Vordsvort Lonqfelloya görə irokezlərin mifologiyasında xatırlanan Tarenhuavahonla eyni adamdır. Buna baxmayaraq şair öz-özünü təkzib edərək Manabozo, Tarenhuavahon və Hayavatanın haqqında ayrı-ayrı epizodlarda danışır. Lakin bu qarışıqlıq heç də poemanın bədii dəyərini xələl gətirmir. Əksinə Hayavata əsil xalq qəhrəmanı-peyğəmbər kimi sevilir və qəbul olunur.

Poemanın cərəyan etdiyi yer – cənub rayonu Böyük Gölün sahili ərazisidir. Bura ocibveyevlərin və tarixi şəxsiyyət olan Hayavatanın qəbiləsi irokezlərin ölkəsidir. Deməli, şair daha çox alqonkinsklərin folklorundan bəhrələnmişdir. Henri Rou Skulkraftın topladığı folklor materialından birinci iki fəsildə geniş istifadə edən Henri Vordsvort Lonqfello Ayın nəvəsi Monabozonun həyatından müxtəlif epizodlar verir. Məsələn, Hayavatanın necə dünyaya gəlməsi rəvayətlərdə olduğu kimi dəqiqliklə verilir. Monabozonun anası onu Qərb Küləyinin yelindən dünyaya gətirmiş və özü də ölmüşdü.

Poemada Henri Vordsvort Lonqfello gözəl Venonanın anasının məsləhətlərinə qulaq asmadığı üçün məkrli Mudcekivisin – Qərb Küləyinin qurbanı olduğunu yazır:

There among the ferns and mosses,

*There among the prairie lilies,
On the Muskoday, the meadow,
In the moonlight and the starlight,
Fair Nokomis bore a daughter.
And she called her name Wenonah,
As the first born of her daughters.
And the daughter of Nokomis
Grew up like prairie lilies,
Grew a tall and slender maiden,
With the beauty of the moonlight,
With the beauty of the starlight [18, 51-52].*

Hayavatanın doğum tarixi belədir. Tezliklə daşürəkli Mudcekivis gənc Venonanı tərək edir:

*Thus was born my Hiawatha,
Thus was born the child of wonder;
But the daughter of Nokomis,
Hiawatha's gentle mother,
In her anguish died deserted
By the West Wind, false and faithless,
By the heartless Mudjekeewis [18, 52].*

Hayavatanı qoca və müdrik nənəsi Nokomis tərbiyə edir, ona təbiəti dərk etməyi öyrədir. Məhz nənəsinin sayəsində o quşların və heyvanların dilini öyrənir.

“Hayavata və Mudcekivis” (*Hiawatha and Mudjekeewis*) fəslində Henri Vordsvort Lonqfello Manabozonun güclü, mərd, ağıllı bir kişi olması haqqındakı əfsanədən istifadə edir. Poemada Manabozonun haqqındakı əfsanə olduğu kimi Hayavataya aid edilir. Şair Hayavatanın gənc bir oğlanın yetkin bir kişiyə çevrilməsini belə izah edir:

*Out of childhood into manhood
Now had grown my Hiawatha,
Skilled in all the craft of hunters,*

*Learned in all the lore of old men,
In all youthful sports and pastimes,
In all manly arts and labors [18, 58].*

Manabozonun bütün keyfiyyətləri Hayavatada toplanmışdır. O da Manaboza kimi ağıllı və mərddir. O da sehirli gücə malikdir. Onun mokasinləri bir addımda bir mil dəf etməyə yardım edir və digər işlər görür. Hayavata insanlara xəstəliklə mübarizə etməyin sirlərini öyrədir. O, Mişe-Hamu çayının ifriti və sehrbazı Mudcishovanı öldürür. Hayavatanın son qələbəsi Po-Pok-Kivisin üzərindəki zəfəridir. Hayavata bütün ömrünü insanlara xidmətə, onların xoşbəxt həyatına sərf edir.

Atası ilə döyüşdən evə qayıdan Hayavata Dakotlar ölkəsindən olan ox düzəldənin qızı gözəl Minnehahanı görür. Gənc qızın gözəlliyi Hayavatanı valeh edir. Elə bu andan başlayaraq poemada Hayavatanın məhəbbəti, nişan və toy mərasimi haqqında söhbət açılır. Hindu mədəniyyətinə romantik məhəbbət məxsus deyil. Belə ki, hindu rəvayət və əfsanələrində demək olar bu haqda danışılmaz. Poemanın sevgi süjeti Henri Vordsvort Lonqfellonun şair təxəyyülünün məhsuludur. Hayavata öz gənc arvadını çox sevir. Lakin günlərin bir günü soyuq bir qış axşamı Minnehaha acından və soyuqdan ölür. Hayavata bu itkidən sarsılır. O, yeddi gün, yeddi gecə arvadının meyiti yanında təsəlli axtarır. Poemanın sonunda Hayavata öz xalqını tərk edir və qərbə tərəf üz tutur:

*And they said, "Farewell for ever!"
Said, "Farewell, O Hiawatha!"
And the forests, dark and lonely,
Moved through all their depths of darkness,
Sighed, "Farewell, O Hiawatha!" [15, 22].*

Poemada Hayavatanın həyat hekayəsi belə təsvir olunur. Qəhrəmanın taleyi böyük mənəvi bəpç, vicdan və ədalət adına işıqlı ideal həyat uğruna həsr olunmuşdur.

Hayavata obrazı vasitəsilə Lonqfello poemanın əsas fəlsəfi fikrini açıqlayır: insan – təbiətin yaratdığı ən ali varlıqdır. O nə ağılna, nə də müdrikliyinə görə deyil,

məhz mənəvi gücünə görə həm stixiyalarla mübarizə, həm də təbiətin qəddar gücləri – zalımlar və sehrbazlara qarşı mübarizə apara bilər. Xeyirxah Hayavata – insanlıq mücəssəməsi, zülmə qələbə çalan birisidir. O, dünyanın mənəvi harmoniyasının inkişafı uğruna öz şəxsi maraqlarından imtina edir.

Hayavata obrazı bir-birilərilə vuruşan hindu qəbilələrini birləşdirən, yeni həyat uğrunda vuruşan biridir. Henri Vordsvort Lonqfello Hayavata obrazında hindu xalqının xarakterik xüsusiyyətlərini – azadlıqsevərliyi, insanpərvərliyi, sülhə məhəbbət hissini tarixi faktlarla dəqiq əks etdirə bilmişdir. Bu da şair Lonqfellowun hindu qəbilələrinin həyat tərzini dərinlən öyrənə bildiyinə dəlalət edir. “Hayavatanın orucu” fəslində Henri Vordsvort Lonqfello həmçinin alqonkink və irokez rəvayətlərinin motivlərindən istifadə edir. Burada hindu gənclərinin müharibəyə getməzdən əvvəl oruc tutması kimi xalq adətindən söhbət açılır. Poemada Hayavata meşənin dərinliyinə gedir və Həyatın sahibi qarşısında dua edir. Öz xeyirxah niyyətli duasında Hayavata öz istəyini belə bildirir:

*You shall hear how Hiawatha
Prayed and fasted in the forest,
Not for greater skill in hunting,
Not for greater craft in fishing,
Not for triumphs in the battle,
And renown among the warriors,
But for profit of the people,
For advantage of the nations [59, 73].*

Həyatın sahibi olan Böyük ruh Hayavatanın duasına biganə qalmır. O, ona Mondamin adlı gənc oğlanı köməyə göndərir. Mondaminin gəlişi və onun Hayavata ilə ilk görüşü tamamilə Henri Rou Skulkraftın qeyd etdiyi əfsanə ilə eyniyyət təşkil edir. Lakin təhkiyənin poetik – bədii forması məzmunu keyfiyyətə yeni ahəng gətirir.

Hayavatanın Mondaminlə döyüşü romantik ruhda verilir. İki qoçaq gəncin döyüşü poemada çox gözəl təsvir olunur. Onlar gecəyarısına kimi vuruşurlar, o

zamana kimi ki, bataqlıq quşu Şuh-şuh-ha aclıq və qəmdən qışqırır. Gənc Mondamin ilk olaraq istirahət etmək istədiyini bildirir. Amma o gizli şəkildə yoxa çıxır.

Əfsanəyə görə döyüş yeddi gün davam edir. Hər gün gözəl naməlum şəxs gənci döyüşə çağırır. Yeddinci gün Mondamin məğlub olur və ölür. Dostunu dəfn edən gənc onun qəbrini daima ziyarət edir. O, Mondaminin qəbri üstündə ot əkir. Tezliklə ot cücərir və yay fəslinin sonunda onun qəbri üstündə hündür bir qarğıdalı bitir. Bunu gören gənc heyretlə qışqırır: “Bu ki, mənim dostumdur. Bu bütün insanların dostudur. Bu Mondamindir. İndi biz yalnız ovçuluqla qidalanmayacağıq, torpaq özü bizi yedizdirəcək. Böyük Ruh bizə yeni bir şey göndərdi. Biz indi yalnız meşə və suyun nemətlərilə keçinməyəcəyik” [59, 108].

Böyük Ruhun bu nemətini bayram edirlər. Poemada bu süjet xətti olduğu kimi saxlanmışdır. Qanlı döyüşdə öz rəqibinə qalib gələn Hayavata Mondaminin ölümqabağı verdiyi bütün əmrlərə əməl edir. Hayavata qəbri sahibsiz qoymur və onun keşiyini çəkir və nəhayət o gün – qarğıdalının yetişdiyi gün gəlib çatır. Hayavata böyük fərəh içində qarğıdalını nənəsi Nokomis və Yaquya göstərir. Payız fəslinin sonunda qarğıdalı yetişib dənələri bərkiyəndə Hayavata ilk məhsulu yığır.

And still later, the Autumn

Changed the long green leaves to yellow,

And the soft and juicy kernels

Grew like wampum hard and yellow,

Then the ripened ears he gathered [18, 75].

“Hayavatanın qayığı” fəslı (*Hiawatha's Sailing*) “Kalevala” dastanının motivlərinə daha çox uyğun gəlir. Burada təbiətin sehirli gücü və Hayavatanın ustalıq məharəti ilə özünə qayıq düzəltməsindən danışılır. Hayavatanın igidliyinin həlledici faktoru məharət, bacarıq, bilik, müdriklik və qəhrəmanın fiziki gücündədir. Sözüünün ağası olması və andına sadıqlıq Hayavatanı qəhrəmanlıqlar göstərməyə təlqin edir. Henri Vordsvort Longfello burada da hindu ənənələrinə sadıqlığını saxlamış yaratdığı obrazın mənəvi keyfiyyətlərini üzə çıxara bilmişdir.

“Hayavatanın balıqçılığı” fəslində (*Hiawatha's fishing*) – poemanın ən çox hindusayağı fəslidir. Çünki burada sırf hindu mifologiyasına əsaslanılmışdır. Pis

ruhlarla, əjdahalarla, sehrbaz və cadugərlərlə mübarizə bütün xalqların mifologiyasında mövcuddur. Bu xalq yaradıcılığının ən çox sevilən mövzudur. Çünki bu mövzu qəhrəmanın qocalığını, hərbi güc və hazırlığını nümayiş etdirmək üçün ən yaxşı vasitədir. Qəhrəmanın pis ruhlarla mübarizəsi alqonkink və irokez mifologiyasında Manabozo və Tarenqavayaqonun zəfərlərinin təsvirində verilmişdir.

*Forth upon the Gitche-Gumee,
On the shining Big-Sea-Water,
With his fishing-line of cedar,
Of the twisted bark of cedar,
Forth to catch the sturgeon Nahma,
Mishe-Nahma, King of Fishes,
In his bich-canoe exulting.
All alone went Hiawatha [18, 87].*

“Hayavata və Mirvari Lələk” (*Hayawatha and Pearl Feather*) fəslində Lonqfello əfsanənin ümumi məzmunundan çıxış edərək məzmunu dərinləşdirmiş və bir qədər də dəyişmişdir. Belə ki, Mecissovqon obrazı şairin şəxsi təxəyyülünün məhsulu kimi qəbul olunur. O gözlərimiz önündə pis ruh kimi canlanır və Mirvari Lələk olaraq insanlara xəstəlik və qızdırma göndərir.

Maraqlıdır ki, “Kalevala”-nı oxuduqdan sonra Lonqfello Mirvari Lələyin təsvirində müəyyən dəyişikliklər etmişdir. Yeni variantda Mecissovqon Pohol Louha bənzədilir ki, o Kalevala ölkəsinə xəstəlik və bədbəxtliklər göndərirdi. Buna baxmayaraq Lonqfellowun poemasındakı Hayavata Mecissovqon döyüşü ilə bağlı süjet xətti sırf hindu əfsanəsi əsasında yaranmışdır. Belə ki, yaralı və yorğun Hayavataya Mama kömək əli uzadır və o, igidə zalım düşmənin ən zərif yerinin harada olduğunu deyir:

*Sang the Mama, the woodpecker:
“Aim your arrows, Hiawatha,
At the head of Megissogwon,
Strike the tuft of hair upon it,*

*At their roots the long black tresses,
Their alone can he be wounded!"* [18, 101].

Mirvari Mələyə qalib gələn qoçaq Hayavata insanları yalnız xəstəlikdən qurtarmır, o həmçinin onlara sehrbazın var dövlətini, bütün vampumu, pələng dərisini mirvari dənələrini, gümüş oxu da gətirir. Hayavata burada sırf rəvayət və nağıl qəhrəmanı kimi canlandırılmışdır. Xalq öz qəhrəmanını bu fəsildə toy-büsatla qarşılayır:

*"Honor be to Hiawatha!
He has slain the great Pearl-Feather,
Slain the mightiest of Magicians,
Him, who sent the fiery fever,
Sent the white fog from the fen-lands,
Sent disease and death among us!"* [18, 103].

Möcüzələr yaradan və qeyri-adi qoçaqlıqlar göstərən mifoloji qəhrəman insanlara xas keyfiyyətlər qazanır, böyük insani hisslər nümayiş etdirir. Yuxarıda da qeyd etmişdik ki, hindu folkloruna məhəbbət hissi xas deyil. Poemanın məhəbbət xəttini inkişaf etdirən "Hayavatanın elçiliyi" (*Hiawatha's Wooing*) və "Hayavatanın toy mərasimi" (*Hiawatha's Wedding-Feast*) fəsilləri Hayavata və Minnehahanın incə və nakam məhəbbətindən bəhs edir. Henri Lonqfello burada bir qədər folklor mənbələrindən kənara çıxır. Gözəl söz ustası olan Henri Vodsvert Lonqfello xalq poeziyası ənənələrindən məharətlə istifadə edərək məhəbbət mövzusunı inkişaf etdirmişdir. Süni şəkildə təhkiyənin əsas məzmununa əlavə olunan bu fəsillər sanki məhəbbət himni kimi səslənir.

Hindu folklorundan uzaqlaşan bu fəsillərdə "Kalevala" motivləri daha çox nəzərə çarpır. Belə ki, "Kalevala"-da toy mərasiminə və bubnunla bağlı adət-ənənələrə, nəğməkar – musiqiçilərə daha geniş verilir. Lakin Henri Vodsvert Lonqfellowun təsvir etdiyi məişət əşyaları və təqdim olunan hindu yeməkləri özünəməxsus kolorit yaratmaqla bu səhnələri hindu folklor ənənəsinə yaxınlaşdırır. Məsələn, hindu qanunlarına görə ev sahibi və sahibəsi qonaqları süfrə başında yemək yeyərkən mütləq onlara qulluq etməlidirlər. Toy süfrəsi bol olmalıdır və

yemək bitdikdən sonra hindu adətinə görə tütün çəkilir ki, bu da ən mühüm hindu ayinlərindən hesab olunur. Təbii ki, belə mühüm hadisə, yəni toy ənənəvi hindu mərasimi ilə bitməlidir. Bu fəsilə xüsusi rəng qatan hadisə müxtəlif əyləncə növləridir. Toy mərasimində qonaqları məşhur müğənni və musiqiçi Çaybayabos, nağılçı Yaqu, gözəl rəqqas Po-Pok-Kivis əyləndirir.

And the gentle Chibiabos

Sang in accents sweet and tender,

Sang in tones of deep emotion,

Songs of love and songs of longing;

Looking at fair Laughing Water [18, 117].

Poemada Lonqfello Çaybayabos obrazına müəyyən dəyişikliklər etsə də, əfsanənin əsas süjet xəttini qoruyub saxlamışdır. Poemada bu obraza “Hayavatanın dostları” (*Hiawatha's friends*) fəslinin bir hissəsi və “Hayavatanın göz yaşları” (*Hiawatha's Lamentation*) fəslinin isə hamısı həsr olunmuşdur. Əfsanədən fərqli olaraq Çaybayabos və onun qardaşı poemada Hayavatanın ən yaxşı dostlarıdır. Çaybayabos poemada musiqiçi və müğənni olmaqla yanaşı, həm də yaxşı döyüşçü kimi təsvir olunmuşdur.

Henri Rou Skulkraftın topladığı əfsanələrdə Çaybayabosun nəğməkar və musiqiçi olması haqqında məlumat verilir. Lakin Lonqfello qəhrəmanın obrazını poetikləşdirmiş və ona yeni keyfiyyətlər vermişdir. Qamışdan fleyta düzəldən Çaybayabos o qədər gözəl musiqilər ifa edir ki, hətta Hayavata belə onun əyləncələrindən zövq alır. Hayavatanın ən yaxın dostlarından biri də Kvazinddir. O, pəhləvandır və gücü, xeyirxahlığı ilə daha çox diqqəti çəkir. Henri Rou Skulkraftın materiallarından bəhrələnən Henri Vodsvort Lonqfello bu obrazı əfsanədəki kimi təsvir edir:

Dear, too, unto Hiawatha

Was the very strong man, Kwasind,

He the strongest of all mortals,

He the mightiest among many;

For his very strength he loved him,

For his strength allied to goodness [18, 78].

Poemada Lonqfello Kvazind obrazının əfsanədən fərqli olaraq daha çox insani keyfiyyətlərini üzə çıxarır. Kvazind güclü, xeyirxah olmaqla yanaşı Hayavatanın ən sadıq dostlarından. O dostunun yolunda hər əziyyətə tab gətirir. Lakin Kvazindin gücü və qoçaqlığı “Paxıl Qnomların, Piqmeylərin və Pok Uedcis ruhlarının” qəzəbinə gəlir və onlar onu öldürməyə qərar verirlər.

“Kvazindin ölümü” (*The Death of Kwasind*) fəslində gənc pəhləvanın faciəli ölümünü Lonqfello əfsanədə olduğu kimi vermiş, əfsanənin süjet xəttinə sadıq qalmışdır. Şair çox böyük məharətlə onu xalq poeziyası üslubuna salmış, folklor sözləri, ifadə və obrazlarından istifadə etmişdir.

*To his ear there came a murmur
As of waves upon a sea-shore,
As of far – off tumbling waters,
As of winds among the pine-trees;
And he felt upon his forehead
Blows of little airy war – clubs,
Wielded by the slumbrows legions
Of the Spirit of Sleep, Nepahwin,
As of some one breathing on him [18, 173].*

Poemada rast gəlinən hindu sözləri (*Nepavin, Deş-kvo-ni-şi, Pok-Uedcis, Takvanimo* və s.) əsərə özünəməxsusluq verməklə yanaşı Henri Vodsvort Lonqfellowun hindu mənbələrindən istifadə etməsini bir daha təsdiqləyir. Məlum rəvayətlərdə Hayavatanın, Kvazind, Manabozo və ya Taronqayovaqonla dostluğundan bəhs olunmur. Buna baxmayaraq Henri Vodsvort Lonqfello Kvazindi Hayavatanın ən yaxşı dostları sırasında verir.

Yuxarıda adı keçən qəhrəmanlarla bir sırada Po-Pok-Kivisin də adını çəkən Lonqfello bu məşhur personajı hindu mifologiyasından götürmüşdür. “Hayavatanın toy mərasimi” fəslində Po-Pok-Kivis romantik planda təsvir olunur. O gözəldir, ədəbazdır, qadınların sevimlisidir, qoçaqdır və mahir rəqqasdır. O eyni zamanda

hindu xalq nəğmə və rəvayətlərinin məşhur personajı kimi Yenadizzi adı ilə də tanınır.

Sonrakı fəsillərdə Po-Pok-Kivis obrazı yavaş-yavaş öz cazibəsini itirir və onu tam folklor mənbəsinə yaxınlaşdırır. Qəhrəmanın siması get-gedə açılır və sonda o öz mənfi dəyərini alır. Onun mülayim görkəmi, yaxşı rəqqas olması özündə xalq üçün zərərli elementlər gizlədir. Əslində isə o təhlükəli oyunçu, oğru və qatildir. Bekarçılıqdan təngə gələn gözəl Yenadizzi – Po-Pok-Kivis təhlükəli macərələrə başlayır. Əfsanələrdə deyilir ki, uzun və yorucu səyahətdən sonra Po-Pok-Kivis bir dəfə Manabozonun evinə yaxınlaşır, evdə isə heç kəs olmur. Gənc qoçaq evi alt-üst edir, Manabozonun bütün quşlarını öldürür, qarğanı isə boğazından asır. Sonra o hündür qayanın üstünə çıxır və çoxlu quş öldürür və bununla da Manabozonun nifrətini qazanır. Manabozo onun izinə düşür. Po-Pok-Kivis pələng, ilan və digər heyvanların cildinə girir, sonda isə onun meyiti qayanın altında tapılır.

Henri Lonqfello Po-Pok-Kivis obrazına insana xas olan mənfi keyfiyyətlər aşılamışdır. Ehtiraslı oyunçu kimi də təsvir olunan Po-Pok-Kivis obrazı daha maraqlı və canlı alınmışdır. Şair bu obraza folklor qaynaqlarında olmayan keyfiyyətləri aşılamaqla Po-Pok-Kivisi mürəkkəb duyğulara bürünmüş, çaldığı hər qələbədən sonra böyük şənlik edən bir təhlükəli obraz kimi təsvir edir:

*You shall hear of all his mischief,
And his flight from Hiawatha,
And his wondrous transmigrations,
And the end of adventures [18, 152].*

Heç bir folklor qaynağında Po-Pok-Kivisin dəyişkən hisslərindən söhbət açılmır. Belə rəngarəng emosianallıq mifoloji qəhrəmana xas xüsusiyyət deyil. Manabozonun gənc qəhrəmana ünvanlanmış son sözləri və onun vəsiyyəti Döyüşkən Qartala çevrilir. Bu poemada Hayavatanın Po-Pok-Kivisə son müraciəti olur:

*I will change you to an eagle,
To Kencu, the great war-eagle,*

*Chief of all the fowls with feathers,
Chief of Hiawatha's chickens*" [18, 170].

Obrazların traktovkası və qəhrəmanların mübarizəsində Henri Vodsvort Lonqfello xalq yaradıcılığının estetik prinsiplərinə sadıq qalır. Elə buna görədir ki, poema oxucular tərəfindən epik poeziyanın ən yaxşı nümunəsi kimi qəbul olunmuşdur və Şimali Amerika hinduları isə onu özlərinin milli eposu hesab edirlər. Yaqu obrazını yaradan Lonqfello həmçinin Henri Rou Skulkraftın əsərindən bəhrələnmişdir.

Poemada özündən razı, lovğa və gözəl nağılçı olan Yaqu obrazı folklor mənbələrində olduğu kimi təsvir olunmuşdur.

*The great traveler, the great boaster,
Full of new and strange adventures,
Marvels many and many wonders* [18, 192].

Yaqunun adı xalq arasında məsələ çevrilir. Əgər kimsə öz göstərdiyi şücaətdən ağızdolusu danışdırsa, onun sözünü yarıda kəsir və deyirdilər ki, "Yaqu bəsdir". Yaqunun lovğalığı dillərdə məsələ çevrilmişdir:

*And the people of the village
Listened to him as he told them
Of his marvelous adventures,
Laughing answered him in this wise:
"Ugh! It is indeed Iagoo!
No one else beholds such wonders!"* [18, 192]

Henri Vodsvort Lonqfello Yaqunun dili ilə gözəl hindu əfsanəsini poetik və səhih bir formada əsil məhəbbət hissilə yaratmışdır.

"Gecə Ulduzunun oğlu" (*The Son of the Evening Star*) fəslə Qırmızı Qu quşu və sehirbaz Oslo haqqındakı əfsanənin yenidən təkmilləşmiş poetik formasıdır. Bu fəsil demək olar ki, tamamilə hindu qaynaqları əsasında yazılmışdır. Qırmızı Qu Quşu haqqında əfsanədən Henri Vodsvort Lonqfello əsasən bir epizodu – Qu Quşunun ovçu tərəfindən vurulmasını işləmişdir.

Qoca Yaqu qonaqlara Osseo, Gecə Ulduzunun Oğlu haqqında, gözəl Ovininin məhəbbət tarixçisi və evlənməsi haqqında həvəslə danışır. Gözəl Ovini ucqar Şimalda yaşayan qoca hindu – ovçunun qızı idi. Qoca ovçunun bütün qızları gözəl olsa da, kiçik qızı onların hamısından gözəl idi. Bütün qızlar qoçaq ovçularla izdivaca girmiş və ata ocağını tərk etmişdilər. Yalnız Ovini gənc oğlanlara əhəmiyyət vermirdi. O, gələn elçilərin hamısını rədd edirdi. Lakin o sonda qoca və kasıb Osseayla ailə qurur.

Əfsanədə deyilir ki, qoca Osseo güclə yeri yirdi və çox yoxsul idi. Amma buna baxmayaraq Ovini ona ərə gedir. Ona elçi düşən gənc oğlanlar, qohumları və bacıları ona rişxənd edirlər. Lakin Ovini xoşbəxt idi və o bildirir ki, düzgün seçim etmişdir. Işıqlı və yeni poetik rənglər palitrası ilə xeyirxah və müdrik Osseo obrazını yaradan Henri Vodsvort Lonqfello gözəl Ovininin ürəyini fəth edən bir insanın daxili gözəlliyini yarada bilmişdir:

*“Ah, but beautiful within him
Was the spirit of Osseo,
From the Evening Star descended,
Star of Evening, Star of Woman,
Star of tenderness and passion! [18, 123].*

Romantik-şair burada obrazlı simvoldan, parlaq və qeyri-adi metaforalardan, romantik kontrastlardan istifadə edir. Osseonun qoca, büzüşmüş və köməksiz bədənində yeni, gözəl ürək döyünür. Onun məhəbbətinin gücü möcüzələr yaradır. Təhkiyənin davamında həqiqi məhəbbətin nələrə qadir olduğu haqqında danışılır. Poemada şair əfsanədəki hadisələrin ardıcılığını ciddi-cəhdlə qorumuş, ən xırda detallara belə fikir vermişdir. Belə ki, poemada Osseonun sehirli şəkildə ölü palıd ağacına çevrilməsi təsvir olunur:

*“On their pathway through the woodland
Lay an oak, by storms uprooted,
Lay the great trunk of an oak-tree,
Buried half in leaves and mosses,
Mouldering, crumbling, huge and hollow [18, 124].*

Ovininin “büzüşmüş”, “miskin qarıya” çevrildiyini görən Osseo ona başqaları kimi gülmür, əksinə o, Ovininin qırıxmış əllərini əlinə alıb onu sevimli Ninimuşa adlandırır. Mahir bədii söz ustası olan Henri Vodsvort Lonqfello əfsanənin xəsis və lakonik mətnini poetik sətirlərə sənətkarlıqla yerləşdirmişdir. Mifoloji obrazlara həyat verən Henri Vodsvort Lonqfello Osseo və Ovininin məhəbbətini ilahiləşdirir. Məhəbbətə dəyər verməyi bacaran, ona sadıq qalan Ovini bacılarından və qohumlarından yüksəkdə durur. Böyük məhəbbətin qələbəsi möcüzə yaradır paxıllıq və bacıların kinayəsi cəzalanır.

“Yazı işarələri” (*Picture - Writing*) fəslində Hayavata və Manabozo öz xalqına piktoqrafik yazı üsulunu öyrədirlər. Hayavatanın xalqına piktoqrafiyanı öyrətməsi bütün qəbilənin tarixini əks etdirən ən maraqlı rəvayətləri qorumaq, onları gələcək nəsillərə çatdırmaq məqsədi daşıyır.

Özünəməxsusluğu və orijinallığı ilə seçilən piktoqrafik yazı üslubu qədim hindu qəbilələrinin ən mühüm mədəniyyət abidəsidir. Belə ki, hər qəbilənin öz yazı işarələri və simvolik təsvirlər sistemi mövcud idi.

“Ruhlar” (*The Ghosts*) fəslə kədərli notlarla açılır. Şair burada bədbəxtliklərdən qaçılmaz olduğu fikrini, qismət və alın yazısının labüdlüyünü göstərir. Rəvayətə görə bir dəstə qara quş bədbəxtlik və kədəri simvolizə edir:

*And a third pursues the second,
Coming from the invisible ether,
First a speck and then a vulture,
Till the air is dark with pinions* [18, 175].

“Aclıq” (*The Famine*) fəslində Hayavata və Manabozo adi adamlar kimi təsvir olunur. Henri Vodsvort Lonqfello qəhrəmanlarını təbiətlə üz-üzə qoyur. Onlar təbiətlə mübarizə aparmaqda gücsüzlüklərini dərk edir və yaxınlaşan qış fəslə özü ilə aclıq gətirməyini vəd edir.

Soyuq, qorxunc qışın gəlişi özü ilə gözəl Minnehahaya ölüm gətirir. Lonqfello burada ənənəvi xalq poeziyasının stilistik priyomlarından – alliterasiya, təkrar, rəngarəng metaforalardan istifadə edir:

“I am Tamine, Bukadawin!”

And the other said, "Behold me!

I am Fever, Ahkosewin!" [18, 183].

Poemada Hayavata və Minnehahanın keçmiş xoş günləri acı qışın soyuq günləri ilə müqayisə olunur. Şair Dakotlar ölkəsindən evə qayıdan iki xoşbəxt gəncin həmişəlik məhv olan xoşbəxtliyini belə təsvir edir:

In thde pleasant days of Summer,

Of that ne'er forgotten Summer,

He had brought his young wife homeward

From the land of Dacotahs [18, 184].

Nə sonsuz kədər hissi, nə də Gitçi Manitoya kömək üçün edilən dualar, nə də şəxsi igidlik və hünər Hayavataya Minnehahanı ölümün pəncəsindən qurtarmağa yardım etmir. Tragik final – qəhrəmanın (Minnehahanın) ölümü alın yazısıdır və bunu heç kəs dəyişə bilməz. Qədəri göstərən işarətlər – ölüm simvolu Minnehahanın gözüne görünür. Əvvəlcə o şalalələrin səsinə eşidir, sonra isə ona elə gəlir ki, ölmüş atası doğma evlərindən ona əl edir. Ən sonda o həqiqi ölüm simvolunu – Poqokanın obrazını görür. Hindu inanclarına görə bu bilərəkdən ölümə getmək deməkdir. Henri Vodsvort Lonqfellonun təsvir etdiyi bu personaj hindu folklorunda olduğu kimi verilmişdir.

Minnehahanı hindu adət və qanunları ilə dəfn edirlər. Onu ağ dəriyə bükür, qəbirə qoyurlar. Gün batanda isə qəbirin üstündə ocaq qalayırlar. Hayavatanın vida monoloqunda hinduların dini dünyagörüşü əks olunur. Belə ki, ölümdən sonra insanın ruhu başqa dünyaya keçir və ona görə də ölüm bədbəxtlik hesab olunmur, əksinə dünya əzabından xilas olmaq deməkdir. Lakin insanın ruhu Ponim ölkəsinə gedənə qədər bir çox maneələrdən keçir. Bura ən qorxulu andır, çünki insan böyük bir izdihamdan keçməlidir. Məhz burada hər bir ölən insanın ruhu sınaqdan keçir – o xoşbəxtliyə layiqdir və ya layiq deyil. Əgər həyatda ölən insanın əməlləri Böyük Ruhun tələblərinə cavab veribsə və onun yoldaşları ilə münasibəti yaxşı olubsa o ağacdən keçib, izdihamı da ötəcək. Əgər belə olmasa o suya düşəcək. Ölən qohum üçün matəm bir il saxlanılırdı.

Bütün bu dini mərasimlərin incəliyinə qədər təsvirini verməkdə şair bir məqsəd güdürdü. Belə ki, hindular ölümə bu dünyanın əzabından xilas olmanın və o dünyada xoşbəxt əbədi həyata qovuşmanın mümkünlüyünə inanırdılar. Hayavata da Işıqlı Ponim Sarayına xoşbəxt əbədi həyata qovuşmaq istəyirdi, çünki o, tezliklə sevgilisi Minnehaha ilə görüşəcəkdi.

“Ağ adamın izi” (*The White Man's Foot*) fəslə çoxsaylı mənbələrə - Ketlin, Hekelvelder və Skulkraftın topladığı tarixi, etnoqrafik və folklor materialına əsaslanmışdır. Henri Vodsvort Lonqfello burada qış və yaz fəsillərini canlandıran qoca və gənc oğlan haqqında məşhur hindu alleqorik əfsanəsinin süjet xəttini əsas götürmüşdür. Şair əfsanənin əsas məzmununa sadıq qalmışdır:

On his lips a smile of beauty,

Filling all the lodge with sunshine,

In his hand a bunch of blossoms

Filling all the lodge with sweetness [18, 186-189].

Poemada istifadə olunan qışın yazla əvəzlənməsi əfsanəsi simvolik mənə daşıyır: bu poemanın finalına doğru özünəməxsus bir prelüdiyadır – yəni Hayavatanın o dünyaya gedişi və ağ dərililərin gəlməsi. Şair bununla demək istəyir ki, dünyada hər şey keçicidir. Fəsillərin bir-birini əvəz etməsi kimi qəbilə və xalqların həyatı da dəyişir, bir mədəniyyət digəri ilə əvəz olunur. Henri Vodsvort Lonqfellowun təsvir etdiyi ağların gəlişi səhnəsi “Ağ adamın izi” və “Epiloq” da bir sıra bir-birinə zidd münasibətlərdə özünü göstərir. Bu erkən müstəmləkə dövründə ağ dərililərlə hinduların münasibətində olan bəzi ziddiyyətli fikirlərdir.

Hayavatanın ağ dərililəri bir qardaş olaraq qarşılamağa çağırışını sonra Henri Vodsvort Lonqfello yadellilərin özləri ilə hindulara dağıntı və bədbəxtlik gətirməsi ilə yekunlaşdırır. Bu da qəhrəman obrazının ən sonda elementar məntiqi quruluşuna ziddir. Hayavata öz xalqını gözləyən acı günləri görürdüsə onda o, hindulara qatillərini yaxşı qarşılamağı tövsiyə etməzdi. Hayavatanın yuxuda gördüyü bədbəxtliklər, özbaşınalıq və qəbilələr arasında müharibə təbiət təsvirləri ilə birlikdə sənətkarlıqla təsvir olunur:

All the lands full of people

*Restless, struggling, toiling, striving,
Speaking many tongues, yet feeling
But one heart-beat in their bosoms.
In the woodlands rang their axes,
Smoked their towns in all the valleys,
Over all the lakes and rivers
Rushed their great canoes of thunder* [18, 194].

Hayavatanın bu yuxusu hindu xalqının ağ dərillilərin gəmisindən sonra məhvə doğru getdiyinin tarixi sübutudur.

Sonuncu fəsil “Epiloq” (*Epilogue*) və ya “Hayavatanın ayrılması” (*Hiawatha's departure*) adlanır. Burada bir sıra əfsanələrin motivlərindən istifadə olunmuşdur. Manabozo və Hayavatanın həyatından bəhs edən bu fəsildə Henri Vodsvort Lonqfello sırf irokez əfsanəsi süjetindən bəhrələnmişdir. Hayavata poemada xalqa son sözünü deyir, onlara məsləhətini verir və kiçik bir qayığa əyləşərək günbatana Gitçi Qyumi sularına üz tutur. Xalq uzun zaman gözdən itən Hayavatanın ardınca baxır və görürlər ki, onun qayığı “günəş şüası kimi parlaq dənizdən səmaya qalxır” [18, 202].

2.3. “Hayavata haqqında nəğmə” epik poemasında Sülh Müştüyünün əsas ideyası

Poemada mərkəzi yeri qədim yunan mifoloji qəhrəmanı Prometeyə bir qədər bənzəyən tanrıların elçisi tutur. Poemada hadisələr “Ojibvueyev ölkəsində, Gitçi-Qyuminin cənub sahilində, Yuxarı göldə, mənzərəli qayalar və Böyük Qumlar adasında” baş verir. Əsərin əsas qəhrəmanı Hayavatadır.

İrokezlərin mifologiyasında Hayavata əfsanəvi lider, müəllim və peyğəmbərdir. O xalqına piktoqrafik yazını öyrədən qəbilə çəkişmələrinə qarşı çıxan, həmçinin pis tanrı, adamyeyən Atotarhonun müqavimətini dəf etməli olan şəxsdir. Hayavatanın həyatı fırtınalar və çətinliklərlə doludur və o, böyük iradə sahibi və böyük dövlət xadimidir. Poema Hayavatanın anadan olması ilə başlayır və ağ dərili müstəmləkəçilərin gəlişindən az sonra onun ölümlər səltənətinə getməsi ilə bitir. Poemada Böyük Ruh Gitçi Manitonun Hayavataya təyin etdiyi missiyanın

şərtləri ilə tanış oluruq. Hayavata, hindulara dinc işlə məşğul olmağı öyrədir, çayların və meşələrin təmizlənməsinə kömək edir.

“Sülh müştüyü” (*The Peace-Pipe*) fəslində Gitçi Manito döyüşən qəbilələrə qan tökülməsini və qarşılıqlı düşmənçiliyi dayandırmaq üçün müraciət edir. Böyük Ruh Hayavataya hindu tayfaları arasında sülh və harmoniya yaratmaq missiyasını həvalə edir. Böyük Ruh nəhəng bir müştük düzəldir və onu yandırır. Tüstü burula-burula insanların üzərini bürüyür. Gitçi Manito insanlara bu gözəl daşdan sülh müştüyü hazırlamağı və bir daha heç vaxt bir-birlərinə tomahavk və ya bıçaq qaldırmamağı söyləyir. Tanrıların elçisi onlara qardaş qırğınlarını dayandırmağı və həyatlarını rəşadət şəkildə təşkil etməkdə kömək edir. Müxtəlif qəbilələrdə bu ilahi mənşəli peyğəmbər – insan müxtəlif adlarla tanınırdı. Ən çox yayılmış adı isə Hayavata idi və bu da “müəllim” mənasını verir. Məhz Hayavata hindulara hər bir cizgisi sirli, ifadəli məzmunla malik olan piktoqrafik yazı üsulunu öyrədir.

Hayavata obrazını yaradarkən şair Manabozo haqqında miflərdən istifadə edir və öz qəhrəmanına bu peyğəmbərin heyvətimiz keyfiyyətlərini aşılrayır. Şair Lonqfello “Hayavata və Mirvari Lələk” (*Hiawatha and Pearl Feather*) fəslinin əsasına da bu əfsanələrdən birini qoyur. Manabozo bir vaxtlar babasını öldürən Mirvari Lələk (*Pearl Feather*) ilə döyüşür və od püskürən ilanların qoruduğu qaranlıq bataqlıqda yaşayan canavarı məğlub edir. Əfsanədə deyilir ki, kritik məqamda ağacdələn Manabozoya kömək edərək düşmənin zəif yeri olduğunu söyləyir: “Başının üstündəki tük tutamını nişan almaq lazımdır” [57; 59].

Tanrıların elçisinə xas xüsusiyyətlərə malik olan Hayavata bir sıra igidliklər göstərir, məsələn, insanlara xəstəliklər göndərən pis sehrbazı məğlub edir, balıqlar padşahını - nəhəng nəre balığını məğlub edir. Əslində isə qələbələrin məqsədi sadəcə idi: hindular loğmanlıq sənətini öyrəndilər və möhtəşəm balıqçılar oldular. Hayavatanın şöhrəti tez bir zamanda hindu tayfaları arasında yayılır.

İş elə gətirir ki, Hayavata Dakotlar ölkəsinə getməli olur. Orada onun iti uclu oxlar çox xoşuna gəlir. Orada o, həmçinin zərif və qamətli Minnehaha adlı qızı görür və ondan xoşlanır. Beləliklə, Hayavata çalışır, ovda və evdə ailə ocağının başında olmaqdan rahatlıq tapır. Ancaq soyuq qarlı qışın gəlişi ilə çaylar və göllər donur.

Hindu kəndlərində aclıq başlayır. Hayvata xalqına məsləhət belə verə bilmir. Minnehaha aclıqdan ölür. Onun soyuq bədəninin yanında oturan Hayavata ailə həyatını xoşbəxt günlərini xatırlayır.

Beş tayfanın birləşməsinin onun yer üzündəki son işi olduğunu başa düşən Hayavata hindulara müraciətlə çıxış edir. O, qəbilə yoldaşlarına müxtəlif müdrik nəsihətlər verir, eyni zamanda onun cənnətə qayıtmasının vaxtının yetişdiyini də deyir. Hinduların müəllimi olaraq yerə göndərilən Hayavata sahilə çıxır, qayığına əyləşir və bundan mütəəssir olan insanlar onun qayığının necə göyə yüksəldiyini müşahidə edirlər. Sahildən gələnler uzun müddət onun ardınca baxırlar və qayığın əsrarəngiz günəş işığında göyə necə yüksəldiyini - dumanda qanadlandığını görürlər. Cənnətin elçisi olan müəllim Hayavatanın dünyadakı yolu beləcə başa çatır.

Poemanın finalında Lonqfello qəhrəmanı haqqında gözəl, lirik və qəmli bir epik-lirik lövhə yaradır. Nəinki bütün xalq hətta təbiət də onun gedişindən kədərlənir:

*Thus departed Hiawatha,
Hiawatha the Beloved,
In the glory of the sunset,
In the purple mists of evening,
To the regions of the home- wind,
Of the Northwest wind Keewaydin,
To the islands of the Blessed,
To the kingdom of Ponemah,
To the land of the Hereafter! [18, 202].*

Poemada Henri Vodsvort Lonqfello əfsanədən fərqli olaraq qəhrəmanın bu dünyadakı missiyasının sona yetməsi və özünün böyük itkisi olan sevgili arvadı Minnehahaya qovuşmaq istəyinə görə ruhlar aləminə getməsindən başqa əsas səbəb kimi ağ dəriliələrin gəmisinin gəlişini göstərir. Eyni zamanda şair artıq büt-pərəstliyin yerini xristianlığa verməsi fikrini də əsas amil kimi irəli sürür. Burada biz Henri Vodsvort Lonqfellowun ağ dərili və xristian olmasının verdiyi üstünlüklərdən

yararlanaraq hindu xalqının özündən güclü və ağıllı olanlara, yəni müstəmləkəçilərə tabe olması fikrini müdafiə etdiyini görürük. Bu da əsas verir deyək ki, Henri Vodsvert Lonqfello da digər xristian-avropalılar kimi heç də haqsız yerə əzilən və istismar olunan xalqın tərəfində durmur. O, öz həmkarları kimi sadəcə Amerikanın tarixi-etnoqrafik mənzərəsini əks etdirərkən əsas aborigen xalqın-hindu mədəniyyətinin geniş epik-lirik təsvirlərini yaratmaqla hinduların haqlarını qorumur. Burada məqsəd Yeni Dünyanın – Amerikanın tarixini və ədəbiyyatını formalaşdıran əsas qaynaqları üzə çıxarmaq məqsədi güdülmüşdür.

Poemanın finalında Lonqfello öz şəxsi sülhsevərlik ideyalarını bildirir. Lakin bu şairin ürəyindən keçənləri reallıq kimi təqdim etmək istəyindən başqa bir şey deyildi. Tarixi gerçəklik isə tamam başqa şeylər vəd edirdi. Sülh və xoşməram adı altında hindu torpaqlarını zəbt edən gəlmələr milyonlarla hindunu “xristian qardaşlığı” adı ilə məhv etdilər.

“Hayavata haqqında nəğmə” poemasının müəllifi insanları sülhə, sevgiyə, qardaşlığa və yaxınlarına faydalı olmağa çağırır. Beləliklə, “Sülh müştüyü” fəslində biz müdrik Həyatın Hökmdarını görürük ki, o bütün xalqların qəlbinə sülh salmaq, tayfalar arasında davamlı savaşı dayandırmaq üçün onları yanına çağırır. Hər şeyə “ata mərhəməti və məhəbbətlə” baxan qüdrətli Gitçi Manito, qəlblərində “səssiz düşmənçilik” gizlənən qəzəbli və vəhşi insanlara nəzər salır. Daha sonra Hökmdar onların “inadkar” xasiyyətini və “dəlisovluğunu” yumşaltmaq məqsədilə müdrik bir nitq söyləyir: “Ov üçün torpaq verdim, balıq tutmaq üçün su verdim. Bəs sizi bir-birinizi ovlamağa vadar edən nədir?” – deyir.

O, hamını barışmağa və “bir-birinə qardaş” olmağa çağırır. O, xalqlara yol göstərəcək bir Peyğəmbərin gəlişini vəd edir. Beləliklə, insanlar böyük Gitçi Manitonun müdrik məsləhətinə tabe olurlar. Möcüzəvi şəkildə yer üzündə peyda olan belə bir peyğəmbər-müəllim isə Hayavata olur. O, Yaradan tərəfindən çayları, meşələri, balıq ovu yerlərini təmizləmək və xalqlara dinc sənətləri öyrətmək üçün göndərilmişdi. O, insanlara təlqin etməli idi ki, xoşbəxtliyi ancaq mübarizədə, əməkdə, səbr etməkdə əldə edə biləcəklər ki, bu da onlar üçün böyük xeyirlərə vəsilə olacaqdır.

Henri Vodsvert Lonqfello bu epizodu faktiki material üzərində qurmuşdur: həqiqətən də tarixdə hindu tayfaları mütəmadi aclıqdan əziyyət çəkmiş və məhv olmuşdular. Əsərdə Hayavatanın sahil boyu ağ saqqallı adamlarla dolu olan nəhəng bir qayığın üzdüyünü görməsi hər şeyi dəyişir. Bu adamlar Amerika qitəsinə səfər edən ilk avropalılar idilər. Hayavata qonaqları mehribanlıqla qarşılayır, onları evinə dəvət edir, səxavətlə ziyafət verir. Şənlik və ziyafətdən sonra ev sahibi və qonaqlar “Sülh müştüyü” adlanan müştükdən tənbəki çəkir və əbədi dostluğa and içirlər. Bu epizodun mətnaltı kədərli bir məzmunu var. Belə ki, avropalılar dəfələrlə belə vədlər vermişlər, amma xatırladığımız kimi, heç birinə də əməl etməmişlər.

Poemanın əsas ideyası insanın təbiətin ən yüksək varlığı olmasıdır. Heç kim ağıl və hikmət baxımından ondan üstün ola bilməz. O, təbiətin şər qüvvələrinə - yaramazlara və sehrbazlara qarşı mübarizədə həmişə qalib gəlir. Henri Vodsvert Lonqfellowun poemasındakı Hayavata öz xalqının mənafeyi naminə çevirdiyi fəvqəltəbii, sehrli gücə malik olan, dürüstlüyü, ədaləti, müdrikliyi təcəssüm etdirən, eyni zamanda ilahi, xalq əfsanələrinin qəhrəmanıdır.

Hindu folklorunu Amerika mədəniyyətinin bir hissəsi kimi nəzərdən keçirən Henri Vodsvert Lonqfello bu mədəniyyətin qəbul olunmasını vacib hesab edir. Ağ dərilili missionerlər hindu folklorunun ən layiqli varisləri kimi təqdim olunur və bütün Amerika milli mədəni ənənələrinin mühüm tərkib hissəsini təşkil edir. Şairin bu konsepsiyası nəinki tarixi faktlara ziddir, o eyni zamanda poemanın kompozisiya və məzmunu ilə məntiqi cəhətdən uzlaşmır.

Ümumiyyətlə, Henri Vodsvert Lonqfello bir şair kimi obraz və hadisələrin psixoloji aspektdə təsvir və təqdiminə də olduqca çox diqqət yetirmişdir. Onun bir yazıçı kimi oxucuların qəlbinə yol tapmasında və geniş şöhrət qazanmasında da məhz bu amil mühüm rol oynayır.

Nəticə

Dünya ədəbiyyatının tanınmış ədəbi simaları içərisində özünəməxsus yer alan görkəmli Amerika yazıçısı Henri Lonqfello romantik ədəbi cərəyanın XIX yüzillikdə ortaya çıxardığı dəyərli qələm sahiblərindən biridir. Onun geniş planlı, zəngin yaradıcılıq yolu bir çox başqa əlamətlərlə yanaşı, həm də folklor ənənələrinə sıx bağlılığı ilə diqqəti çəkir. Romantik yaradıcılıq metodunun əsas yaradıcılıq prinsiplərinə aid olan folklor ənənəsinin, tarixi bir dövrün və mədəniyyətin təqdimi Lonqfellowun yaradıcılıq yolunda daha çox nəzərə çarpır. İçərisində yaşadığı cəmiyyətdə mənəvi dəyərlərin sıradan çıxmasına, pul-kapital düşüncəsinin humanist keyfiyyət və bəşəri duyğuları ikinci dərəcəli mövqeyə keçirilməsinə etiraz əlaməti kimi bir başqa romantik yazıçılarla bərabər o da folklor və tarixi-mənəvi dəyərləri nostalji elementi olaraq ədəbiyyatda xüsusi şəkildə qabartmağı nəzərdə tutmuşdu.)

XIX yüzillikdə ABŞ-da olan mənəvi dəyərlər, humanist yanaşma problemi həm də ona görə həssas bir mövzu olmuşdu ki, Amerikanın yerli əhalisi – aborigenlər ağ irq tərəfindən on illər boyu əzilib-sıxışdırılmış və məhv edilmişdi. Yerli hindu qəbilələrinə vəhşicəsinə divan tutulması cəmiyyətdə heç də birmənalı qarşılanmamışdı. Onların həm fiziki, həm də mənəvi məhvi fəlsəfi-estetik və ədəbi düşüncə sahiblərinin etirazı ilə qarşılanırdı. Hindu mənəvi dəyərləri, folklor, mifologiya və etnoqrafiyasına hörmət və ehtiram, eləcə də ağ irqin yeritdiyi amansız siyasəti müəyyən qədər yumşaltma cəhdi romantik yazıçılarda, o cümlədən də Lonqfelloda özünü daha çox büruzə verirdi. Onun hindu mövzusuna müraciəti, hindu obraz və motivlərini, mif, əfsanə, rəvayət və lətifələrini bədii yaradıcılıq materialına çevirməsi ekzotik yanaşmadan fərqli səciyyə daşıyırdı.

Görkəmli yazıçı Hayavata kimi hindu folklor qəhrəmanını, Böyük Ruh və bu sıradan olan mifoloji obrazları təqdim etməklə ideoloji-humanist baxışı ortaya qoyurdu: böyük mənəvi mədəniyyət, zəngin folklor və etnoqrafiya sərvətinə malik olan hindulara insani-humanist münasibət bəslənməli, onlar Amerika cəmiyyətində öz layiqli yerini tutmalıdırlar. Eyni ədəbi-estetik tendensiya “Kalevala” eposunda da ana xətti təşkil edirdi. Bununla belə, bu əsərlərdə Henri Lonqfello müstəmləkəçilik siyasətinə, ağ irqin hindu torpaqlarını işğal edərək onlara yeni və üstün mədəniyyət gətirməsinə də haqq qazandırırdı. Bu da təbii idi. O özü də ağ irqin nümayəndəsi olduğu üçün bəlli milli mənafeədən çıxış etməsində qeyri-adi bir şey yox idi.

Bu gün Şimali Amerika hinduları turizm biznesinin əlində oyuncağa çevrilərək öz şəxsiyyətlərini praktiki olaraq itirmişlər. Henri Lonqfelloğun poeması hindu xalqının yaddaşının bir növ özünəməxsus xəzinəsidir. Lonqfelloğun bu sahədə əsas xidmətlərindən biri də əzabkeş hindu tayfalarının mədəniyyət və məişətinin folklor, dil, etnoqrafik və digər mədəni irslərinin son dərəcə dəqiq şəkildə toplanmasıdır.

Henri Lonqfello təkcə hindu folkloruna deyil, ingilis, fransız, alman, o cümlədən də Azərbaycan folkloruna müraciət edərək bu qaynaqları qeydə almış, bir çox hallarda isə onların əsasında bədii əsərlər yazmışdır. Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıq eposu “Koroğlu”nun bir qolu əsasında qələmə aldığı “Rövşənbəyin

atlanması” əsəri də bu qəbildəndir. Əsərdə Rövşənbəy – Koroğlu igid, cəsur bir el qəhrəmanı kimi tərənnüm olunur.

“Hayavata haqqında nəğmə” əsəri 1855-ci ildə nəşr olunmuşdur. Onun süjeti Amerika hindularının folkloruna əsaslanırdı. Lonqfello hesab edirdi ki, o dövrlərdən günümüzdə qədər gəlib çatmış adət-ənənələr və əfsanələr dərin mənəvi mənə ilə doludur. Müəllifin özü poema haqqında anlayışını belə formalaşdırmışdır: “Hayavata haqqında nəğmə”dəki əfsanələr “çayları, meşələri və balıq ovu yerlərini təmizləməyə göndərilən və insanlara dinc sənətləri öyrədən möcüzəli mənşəli bir adam” haqqında hekayələr toplusudur. Ayrı-ayrı hekayələrdən hinduların kainat və insan haqqında fikirlərinin ayrılmaz mifoloji sistemi böyüyür. "Hayavata haqqında nəğmə" oxucuya bu dastanı artıq məlum olan Avropa dastanları ilə müqayisə etməyə və digər inanc və ideyalarla dünyaya fərqli baxışı öyrənməyə imkan verdi. Avropalılar bu cür müxtəlif mədəniyyətlərin təkcə fərqi deyil, həm də qohumluğunu başa düşürdülər.

Poema dünya və xalqların mədəniyyəti haqqında biliklərin qorunub saxlanmasına xidmət edir. Müəllifin məqsədi özünəməxsus cazibədarlığı ilə avropalı üçün fərqli mədəniyyəti qorumaq və eyni zamanda onu oxucu üçün əlçatan, başa düşülən və yaxın etməkdir.

Henri Lonqfello folklor və etnoqrafik ənənələrin bədii xalqı koloritin mükəmməlliyi qazanmasında da mühüm rol oynamışdır.

Yaradıcılığı boyu romantizmə sadıq qalan dahi sənətkar istər ilk yaradıcılıq illərinin təcrübəsi zamanı, istərsə də yetkinlik dövründə həyat həqiqətlərinin cəsarətli iradəçisi kimi tanınmışdır. O, “Hayavata haqqında nəğmə” poemasında təqdim etdiyi rəvayət və əhvalatlarda, eləcə də yaratdığı obrazlarda mənəvi-psixoloji cizgiləri xüsusi şəkildə diqqət mərkəzində saxlamışdır. Həyatın sıxıntı və çətinlikləri, mübarizə meydanının məşşəqətli və ağır prosesləri onun sənətkar qələmindən çox təsirli, inandırıcı və canlı şəkildə çıxmışdır.

Şairin ədəbi-estetik dünyası, əsərlərində yaratdığı epik-lirik lövhələr bütün əsərlərində ana xətti təşkil edir. Amerikalı şair Henri Vodsvert Lonqfello “Hayavata haqqında nəğmə” poeması ilə yaşadığımız dünyanın qorunması və mühafizəsi üçün

bütün bəşəriyyətin cavabdeh olduğu fikrini irəli sürməklə öz humanist mövqeyini də təsdiqləmiş olur.

Həyatın bütün çətinlik və amansızlıqları qarşısında insan iradəsinin duruş gətirə bilmək iqtidarında olması ideyası da Henri Vordsvort Lonqfellowun əsas sənətkar mövqeyi kimi poemada öz əksini tapır.

Ədəbiyyat

1. Cabbarlı C. Əsərləri, c. 1, Şeirlər və hekayələr. Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı” Bakı, 1950, s. 18-20
2. Əliyeva Tamilla “Amerikalı şair Henri Lonqfello “Koroğlu”nu sevirmiş... Şairin XIX əsrdə qələmə aldığı Rövnənbəyin – “Koroğlunun atlanışı” əsəri haqqında; Azərbaycan – 1998, 6 yanvar.
3. Nuriyeva N. “Koroğlunun Amerika səfəri və ya Amerika şairinin “Koroğlunamə”si, “Dil və Ədəbiyyat” Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal 1(55) - 2007
4. Eliade, M. *Mitlerin Özəllikləri*. (çev. Sema Rifat). İstanbul: Alfa Mitoloji. 2016, - s.18-24

5. Longfellow H.V. (Amerika) Rövşənbəyin atlanması; ("Koroğlu" dastanının bir qolunun materialı əsasında yazılmış şeir): Tərcümə edəni: Ş. Xəlilov – Azərbaycan gəncləri 1988, 24 may.
6. Əsətlər, Əfsanələr və Rəvayətlər. Şərq-Qərb. Bakı, 2005
7. Oğuz Ö.M. Boz Atlı Hızır və Ren Geyikli Noel Baba İkiləminde Türklərdə Yılbaşı / Türk Dünyasında Nevruz. Üçüncü Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri. Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000, s. 245
8. Yelizarova M.Y.; S.P. Qijdeu və b. XIX əsr Xarici ədəbiyyat tarixi, "Azərb. Dövlət Tədris – Pedaqoji ədəbiyyatı nəşriyyatı", Bakı, 1964, s.568-574.
9. Arvin, Newton. *Longfellow: His Life and Work*. Boston: Little, Brown, 1963.
10. Charles Calhoun, *Longfellow: A Rediscovered Life* (Boston: Beacon Press, 2004), 100.
11. Charles Capper, *Margaret Fuller: An American Romantic Life: The Private Years* (New York: Oxford University press, 1992), 119–120. Joan Von Mehren, *Minerva and the Muse: A Life of Margaret Fuller* (Amherst: University of Massachusetts Press, 1994), 10.
12. Fletcher, Angus. "Whitman and Longfellow: Two Types of the American Poet." *Raritan* 10 (1991): 131–145.
13. Gioia, Dana (1993). "Longfellow in the Aftermath of Modernism". In Parini, Jay (ed.). *The Columbia History of American Poetry*. New York: Columbia University Press.
14. Journal, Henry W. Longfellow, March 28, 1838, quoted in Robert L. Gale, *A Henry Wadsworth Longfellow Companion* (Westport, CT: Greenwood Press, 2003), 68.
15. Lewis, R. W. B. (1955). *The American Adam: Innocence, Tragedy, and Tradition in the Nineteenth Century*. Chicago: The University of Chicago Press. 1995, p. 79
16. Longfellow, Henry Wadsworth. *Ballads and Other Poems*. Cambridge, Mass.: J. Owen, (1848); 1998.

17. Longfellow, Henry Wadsworth. *The Poems of Henry Wadsworth Longfellow*. New York: Harper, (1846); 2006.
18. Longfellow W.H.; *The Song of Hiawatha*, Progress Publishers – M.: 1967, 224 p.
19. Letter, Ralph Waldo Emerson to Henry W. Longfellow, November 25, 1855. Joel Myerson, ed., *The Selected Letters of Ralph Waldo Emerson* (New York: Columbia University Press, 1997), 386.
20. McFarland, Philip (2004). *Hawthorne in Concord*. New York: Grove Press.
21. Norton Anthology of American Literature, N-Y, 2004, 2789 p.
22. Ousby Ian, *Cambridge Paperback Guide to Literature in English*. Cambridge University press, 1996
23. Price, Kenneth M. *Whitman and Tradition: The Poet in His Century*. New Haven: Yale UP, 1990.
24. Philip F. Gura, *American Transcendentalism: A History* (New York: Hill and Wang, 2007), 134.
25. Rechel-White, Julie A. "Longfellow's Influence on Whitman's 'Rise' from Manhattan Island." *ATQ* 6 (1992): 121–129.
26. Schoolcraft R.H., *Algonquian Researches*. N.Y. 1956, vols. 1, 2.
27. Sullivan, Wilson. *New England Men of Letters*. New York: The Macmillan Company. 1972, p. 21-23
28. Turco, Lewis Putnam. *Visions and Revisions of American Poetry*. Fayetteville: University of Arkansas Press. 1986, p. 33
29. Thompson, Lawrance (1938). *Young Longfellow (1807–1843)*. New York: The Macmillan Company, 1988.
30. *The Letters of Henry Wadsworth Longfellow*, by Andrew Hilen, editor. – Cambridge, Massachusettes, 1966, vol.1
31. *The Norton Anthology of American Literature*, v.1 Norton & Company, New York, 1989, p.1318-1329
32. Wagenknecht, Edward. *Henry Wadsworth Longfellow: Portrait of an American Humanist*. New York: Oxford University Press. 1966.

33. Williams, Cecil B. *Henry Wadsworth Longfellow*. New York: Twayne Publishers, Inc. 1964.
34. Whitman, Walt. *The Correspondence*. Ed. Edwin Haviland Miller. Vol.3. New York: New York UP, 1964. Wagenknecht E., Henry Wadsworth Longfellow, N.Y., 1966, 394 p.
35. Алексеев М.П. «Дневной месяц» у Тютчева и Лонгфелло. – В кн. Поэтика и стилистика русской литературы. Л., 1971, с. 153-167.
36. Андреев В.С. Формальные маркеры изменений стиля Г. Лонгфелло // Известия Российского государственного педагогического университета им.А.И. Герцена. СПб, 2008. № 11 (66).С. 14–20.
37. Андреев В.С. Основные тенденции развития идиостиля Генри У. Лонгфелло // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. Тамбов, 2008. Вып. 8 (64). С. 182–186.
38. Андреев В.С. Развитие образной системы Г.У. Лонгфелло // Международный конгресс по когнитивной лингвистике: Сборник материалов. Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Р.Г. Державина, 2008. С. 535–536.
39. Андреев В.С. Вариативность синтаксических параметров в лирике Г.У. Лонгфелло // Поэтика и фоностистика: Бриковский сборник. Выпуск 1: Материалы международной научной конференции «I-е Бриковские чтения: Поэтика и фоностистика» (Москва, 10–12 февраля 2010 года). М.: Изд-во МГУП, 2010. С. 84–89.
40. Андреев В.С. Пространство в лирике Г. Лонгфелло на различных этапах его творчества // Язык – когниция – коммуникация: тезисы докладов Международной научной конференции (Минск, 3-6 ноября 2010 г.) Минск: Изд-во МГЛУ, 2010. С. 215.
41. Боброва М.Н. Романтизм в американской литературе XIX в. – М., 1972, 385 с.
42. Боброва М.Н. История американской литературы. В 2-х тт. М., Просвещение, 1971.- 286 с.

43. Бунин И.А. Предисловие переводчика / И.А. Бунин // Лонгфелло Г. Песнь о Гайавате. СПб: Знание, 1903. – с. 1-7.
44. Ващенко А.В. Генри Уодсворг Лонгфелло / А.В. Ващенко // История литературы США: в 4 т. М.: Наследие, 2000. - Т. 3: Литература середины XIX века (поздний романтизм). - С. 274-306.
45. Венгерова З. А. Лонгфелло, Генри-Уодсворт // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). – СПб, 1890-1907.
46. Ермолаева В. «Генри Уодсворт Лонгфелло и его «Песнь о Гайавате», в кн.: The Song of Hiawatha, “Progress Publishers”, М., 1967, с. 5-28.
47. Ковалев Ю. В. Литература США. В кн.: История всемирной литературы в 9-ти томах, т.6, М., Наука, 1989, с. 551-582.
48. Львов С. Загадка бессмертия романа Бичер-Стоу. Литература в школе, 1972, № 4, с. 83-84.
49. Зверев А. М. Литература США. В кн.: История всемирной литературы в 9-ти томах, т. М., Наука, 1991, с. 537-568.
50. Лонгфелло Г. В. // Боброва М.Н. Романтизм в американской литературе XIX века. – М., 1972. – С. 215 – 226.
51. Литературная история Соединенных Штатов Америки. – М. : 1978, т. 2, 550 с.
52. Лосев А.Ф. Мифология — Философская энциклопедия. III.М., 1964.с.458
53. Мифы народов мира, «Просвещение» - М., 1982, т.2, 473с.
54. Новиков В.И. «Песнь о Гайавате» Г.Лонгфелло и «Калевалла» // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 9. Филология. – 1977. – №4. – с. 37 – 45.
55. Оделл Шепард. Новоанглийский триумвират: Лонгфелло, Холмс, Лоуэлл: в кн: Литературная история Соединенных Штатов Америки, т.2, «Прогресс», Москва, 1978, с. 117-139.
56. Паррингтон В.Л. Основные течения американской мысли, т. 2, Иностранная литература, 1962, 591 с.

57. Пистунова А. «Песнь о Гаявате» - «Комсомольская правда», 1982, 27 февраль, с.4.
58. Писатели США о литературе: Сб. статей. Пер.с англ. – М.: Прогресс, 1974, 413 с.
59. Ронгонен Л.И. Генри У. Лонгфелло и его поэма «Песнь о Гайавате»: Учеб. пособие для студ. пед. ин-тов. – М.: Высш. школа, 1982. –96 с.
60. Самохвалов Н.И. Американская литература XIX в.: Очерк развития крит. Реализма. – М.: Высшая школа, 1964, 562 с.
61. Шаламов В. Работа Бунина над переводом «Песни о Гайавате» // Вопросы литературы. – 1963. – №1.
62. <https://www.nps.gov/articles/king-and-longfellow-power-of-words.htm>
63. <https://www.nps.gov/articles/000/long-littleleaf-linden-plant-story.htm>
64. <https://www.nps.gov/articles/000/longfellow-and-emerson.htm>